

Ἐπειτα περνοῦν τρεχάλα Ἴταλοί, κατεβάζουν καί πληγωμένους. Βγήκαμε στό δρόμο, ἀρπάχνω τή σημαιούλα. «Καλῶς ἦρθατε» —ἀγκαλιές οἱ γριές— «τ' εἶστε σεῖς, ποῦ βρεθήκατε;» «Εἶμαστε πρόσφυγες Ἑλληνες σάν ἐσαῶς». Καί ρωτούσαμε καί μᾶς λέγανε τά νέα, πόσα σπίτια καῖκαν, πόσα μαγαζιά στό χωριό μας, 2-3 πού σκοτώθηκαν. Οἱ ντόπιοι τώρα φοβισμένοι πολύ, ἐμεῖς τούς δίναμε κουράγιο. Ἄμα χτυποῦσαν πόρτα-πόρτα στρατιῶτες δικοί μας γιά καταυλισμό, τούς λέγαν: «Δέ χωρᾶ ἐδῶ, εἶμαστε πρόσφυγες, γυναικόπαιδα, ὁ πόλεμος μᾶς ἔφερε καί μᾶς ἐδῶ». Καθώς ἦταν κι ἡ ἀλήθεια εἶχαμε καί τό θάρρος βάναμε φωνή.

Μετά μᾶς εἶπανε γυρίζομε στήν πατρίδα. Βρίσκω ἕνα σκελετωμένο ἄλογο, ἀδέσποτο, τό στρώνω, καβαλικεύω, ἡ κόρη μας περπατᾶ· δρόμοι, μονοπάτια, οὔλο λάσπη· κολλοῦνε χάμω τά ποδάρια, τῆς βγαίνουνε τά παλιοπάπουτσα, στό σπίτι ἔφτασε μέ τό ἕνα. Περάσαμε πίσω τό ποτάμι, τό ποτάμι κατεβάζει κορμιά, ψόφια ζῶα. Ὅπου περνούσαμε εἶχανε γίνει μάχες, οἱ σκοτωμένοι σωρός στά μονοπάτια, στίς πλαγιές, σκοτωμένοι καί κλεμμένα πράματα, ὡς καί μπακίρια καί στρώματα ἀπ' τά σπίτια πού ληστεύανε.

Ἄμα φτάσαμε στή δημοσιά, μᾶς βάλαν στ' αὐτοκίνητα. Δέν εἶχαν νά μᾶς δώσουνε σπίτια. Τό σπίτι μας τό ἔβραμε ἄδειο, ἄδεια τ' ἀμπάρια — εἶχαμε πάνω ἀπό 5.000 ὀκάδες στάρι, 800 ὀκάδες ἀλεύρι. Οὔτε ροῦχο, οὔτε τίποτα. Οἱ ἀγελάδες σφαγμένες. Μαζέψαμε στίς χοῦφτες τ' ἀποκοσκίνισμα τοῦ σταριοῦ ἀπό χάμω καί τήν ἄλλη μέρα ζύμωσα ἕνα ψωμί σάν πού κάναμε γιά τά σκυλιά μας. Βρέθηκε μιά κότα κρυμμένη σέ κάτι ἀγκάθια παλιούρια, μιά μαυριδερή —δέν ξεχώριζε— εἶχε βγάλει καί τέσσερα πουλάκια, τά βάλαμε σ' ἕνα καλάθι, μέ τί φροντίδα, γιά νά πιάσομε γέννα· οὔτε ὄρνιθα κακάριζε οὔτε κοκόρι δέ λαλοῦσε σ' ὄλο τό χωριό.

17 Ἐξιστορεῖ μιά νοσοκόμα

Πηγαίναμε γιά τό πρωινό ρόφημα· μᾶς φωνάζει ὁ θυρωρός τῆς ἐξωτερικῆς πύλης: «πόλεμος»· δέν τοῦ δώσαμε σημασία. Ὑστερα παντοῦ αὐτό ἄκουγες. Ἐσφιξε ὥστόσο μέσα μας ἐκεῖνος ὁ κόμπος, ὁ φόβος δέν λύθηκε οὔτε σέ 10 χρόνια. Στούς θαλάμους τά ράδια στό διαπασῶν (κανονικά δέν τά ἐπιτρέπανε), φασαρία μεγάλη, ἐνθουσιασμός. Πότε θά πᾶμε καί μεῖς στό μέτωπο, ἄλλο δέν εἶχαμε στό νοῦ. Τήν ἄλλη μέρα φύγανε οἱ πρῶτες ἀποστολές.

Ἦρθε διαταγή καί γιά μᾶς, φύγαμε 50 διπλωματοῦχες γιά τή Θεσσαλονίκη. Τά τρένα ταξιδεύανε νύχτα, τή μέρα σταματούσαμε σ' ἐνδιάμεσους μικροῦς σταθμούς, ἔρημους. Φτάσαμε στή Λάρισα νύχτα, μπλοκάρανε στό τρένο μας ἔφεδροι Θεσσαλοί, ἀστεῖα, τρεχάματα σά μαθητές σέ διάλειμμα. Ἐξω ἀπ' τά κάγκελα οἱ γυναῖκες μαζεμένες. Κλαῖνε, φωνάζουνε ὀνόματα μέσα στό σκοτάδι, μᾶς δάρουνε ἡ καρδιά. Νιώθουμε τ' εἶναι Πόλεμος.

Φτάσαμε πολύ πρωί στή Σαλονίκη. Συναγερμός, πρίν βγοῦμε ἀπ' τό Σταθμό. Βρεθήκαμε σέ κάτι περβόλια· ἔπεσα μπρούμυτα σ' ἓνα λάκκο γεμάτο κοπριά, εἶπαμε ἀστεῖα τάχα γιά τό ἄρωμα, γιά τίς ἀτσαλάκωτες στολές μας — οἱ μπόμπες πέφτανε στό λιμάνι. Ἐπειτα σηκωθήκαμε, τιναχτήκαμε, μπήκαμε σέ μεγάλη νοσοκομεῖα. Μᾶς βάλανε σέ σπίτια ἐπιταγμένα γιά νοσοκομεῖα. Πρίν τό μεσημέρι ἄλλος συναγερμός (στήν Ἀθήνα δέν τούς

ξέραμε), τρέξαμε στά παράθυρα, μᾶς μαλώσανε αὐστηρά, μᾶς κατεβάσανε σέ πρόχειρα ὑπόγεια καταφύγια. Αὐτά 4-5 φορές τήν πρώτη μέρα· πῶς θά γίνεται νοσηλεία σκέφτηκα. Ἐπειτα μᾶς ἀποσπάσαμε σέ ὑπεύθυνες ὑπηρεσίες, μᾶς δώσανε ὁδηγίες.

Εἶχα πρῶτα παθολογικούς, πνευμονίες, πλευρίτιδες, σά νά μήν ἦταν πόλεμος. Μόνο δύο μᾶς πεθάνανε· ὁ ἓνας ὑπερυψηλός δεκανέας, δέ βρέθηκε φέρετρο στά μέτρα του, τόν σηκώσανε μέ φορεῖο· συλλογίστηκα τούς δικούς του ἔτσι πού τόν πήρανε, ταράχτηκα.

Ἐπειτα γεμίζανε οἱ θάλαμοι, ἔπειτα κι οἱ διάδρομοι. Ἐγώ ἤμουν ὑπεύθυνη γιά 500 ἀκρωτηριασμένους — τραύματα καί κρουπαγήματα. Ὅλη μέρα τάκι-τάκ τά δεκανίκια, σέ ὥρες συναγεροῦ βιαστικά, οἱ μισοί μπορούσανε νά μετακινηθοῦνε, οἱ ἄλλοι κατάκοιτοι, πόδια, σφυρά, δάχτυλα, γόνατα κομμένα, στό γύψο, ἀριστερά, δεξιά. Ἐνας δέν εἶχε οὔτε πόδια, οὔτε χέρια. Τοῦ γεμίζαμε τσιμπούκι καί κάπνιζε ἀσταμάτητα. Μιά-δύο νοσοκόμες μένανε μ' αὐτούς σέ ὥρες συναγεροῦ. Κάθε μέρα καί πιά συχνοί, παντοῦ πυρκαγιές καί καπνοί. Σιγά σιγά τούς συνηθίσαμε. Μᾶς προφυλάξανε ἄραγε τά σήματα... Ἡ στέγη μας ὀλόκληρη σκεπασμένη μ' ἓναν Ἐρυθρό Σταυρό. Ἐνα πρωί χάζενα κι ἐγώ, σέ ὥρα ἐπιδρομῆς, ἔπεσε μ' ἀλεξιπτώτο ἓνας πιλότος γερμανός ἀπό χτυπημένο βομβαρδιστικό, ἔμεινε κρεμασμένος μέ τό ἀλεξιπτώτο ἀπό τά σίδερα μιανῆς ταράτσας, ἤρθανε 2 τῆς φρουρᾶς τόν πυροβολήσανε, κι ἔπεσε — μέ τή ριπή ἄκουσα τό ντούπ— νεκρός ἢ ζωντανός. Ἀπό τότε δέν ξεμύτιστα.

Τούς πρώτους μῆνες τά νέα τοῦ μετώπου καλά. Δέ θυμᾶμαι καλά πότε ἀλλάξανε τά πράματα. Ἐνα πρωί μεγάλο κέφι στούς θαλάμους. «Ἐπεσε τό Πόγραδετς». Περνοῦσε ὁ βοηθός χειρουργός, μ' ἔπιασε ἀπ' τόν ὦμο, θυμοῦμαι πῶς μέ πόνεσε, μοῦ λέει: «Ἀδελφή, δέν εἶναι

ὅπως τά λένε, ἀκούτε; Μᾶλλον ἀντίθετα. Ὅμως καί περιττό νά τά ἐπαναλάβετε, ἀκούτε;» Ἐπ' τήν ταραχή βρωμοῦσε τό στόμα του.

Ὅταν μάθαμε τόν Ἀπρίλη «πώς μᾶς κήρυξε πόλεμο ἡ Γερμανία καί κατεβαίνουν πρός Θεσσαλονίκη, μᾶς ἔπιασε ἀνομολόγητος, ἔπειτα φούντωσε πανικός». Μαζεύσαμε τό ὑλικό, ξεχωρίζουμε τούς βαριά τραυματισμένους, φορτηγά φορτώνανε. Φεύγουμε, ποῦ πᾶνε δέν ξέρουμε, ποῦ θά πᾶμε. Ὁ κόσμος στούς δρόμους, κορίτσια καί γυναῖκες στά Νοσοκομεῖα, στά γραφεῖα τοῦ Ε.Ε.Σ. μᾶς παρακαλοῦνε νά τίς ντύσουμε νοσοκόμες νά γλιτώσουνε. Θυμοῦμαι δύο ἀδελφές Ἑβραιοπούλες, θρηνοῦσανε, πέφτανε γονατιστές μπροστά μας. Φριχτές ὤρες.

Εἶχανε ἀκουστεῖ τά κακουργήματα τῶν Ναζήδων μά ὄχι κι ἡ φριχτή ἀλήθεια — ἴσως ἂν ξέραμε θά εἶχαμε σώσει μερικές. Πῆγα τρέχοντας νά χαιρετήσω μιά συγγενική μου οἰκογένεια. Καί κεῖ τά ἴδια, μόλις πρόλαβα τή φάλαγγα πού ξεκινούσε, μέ πετάξανε σ' ἓνα ὄχημα δύο συνοδοί βλαστημώντας.

Παραλάβαμε στό δρόμο τραυματίες ἀπ' τό Ἀνατολικό μέτωπο σ' ἐλεεινό χάλι. Τούς περιποιηθήκαμε ὅσο μπορούσαμε. Γιά νά βρεῖς ἓναν ἐπίδεσμο, μίαν ἀσπιρίνη, τρέχαμε σέ κάθε στάση ἀπό αὐτοκίνητο σέ αὐτοκίνητο. Εἴμαστε ἄγρυπνες τέσσερα εἰκοσιτετράωρα. Καί νησιτικές. Φτάσαμε μιά νύχτα στά Καμένα Βοῦρλα, μᾶς τοποθετήσανε σέ ξενοδοχεῖο, κάναμε μπάνιο. Εἶπαμε πώς στήν Ἀθήνα ἂν βροῦμε στρωτή δουλειά στά Νοσοκομεῖα, λέγανε πώς δέ βομβαρδίστηκε ἡ Ἀθήνα. Ποῦ νά ξέρομε τί μᾶς περίμενε στήν κατοχή.

18 Ἐξιστορεῖ ἓνας ἀνάπηρος πολέμου

Ὅταν οἱ φασίστες Ἴταλοί μᾶς χτύπησαν καί πέρασαν τὰ σύνορα, τὰ στρατεύματά μας ὑποχώρησαν, ἀνασυντάχτηκαν καί τούς ἀπόκρουσαν.

Τό σύνταγμά μας «11ον πεζικό» βρισκόταν στήν πρώτη σειρά ἐφεδρίας στόν κεντρικό τομέα τοῦ μετώπου. Μέ τήν ἀπόκρουση ἄρχισε καί προέλασή μας ταχύτατη. Ἀνακαταλάβαμε τό δικό μας ἔδαφος, περάσαμε τὰ σύνορα καί μπήκαμε στήν Ἀλβανία. Φτάνοντας μπρός στό Ἀργυρόκαστρο ἡ μονάδα μας, καί συγκεκριμένο τό 2ον τάγμα ὅπου ὑπηρετοῦσα, διατάχτηκε νά ἐκκαθαρίσει πρῶτα ὀρισμένα ὑψώματα, ἔπειτα μπήκαμε στό Ἀργυρόκαστρο μίαν ὥρα πρίν τό σούρουπο (εἶχε καταληφθεῖ πρίν δύο μέρες), τό περάσαμε συνταγμένοι καί συνεχίσαμε. Περάσαμε δίπλα στή μεγάλη γέφυρα πού εἶχαν ἀνατινάξει οἱ Ἴταλοί. Προχωρούσαμε κατάκοποι, κάναμε δύο μερόνυχτα πορεία καί βρεγμένοι ὡς τά κόκαλα, πεινασμένοι, γιατί τὰ μεταγωγικά δέ μᾶς προλάβαιναν. Στρατοπεδέψαμε στούς πρόποδες τῆς Τρεμπεσίνας, ὅπου μάθαμε ὅτι σέ πολλά ὑψώματα εἶχαν ὀχυρωθεῖ οἱ Ἴταλοί, μερικά τμήματα δικά μας εἶχαν ἔρθει σ' ἐπαφή καί συγκρούστηκαν.

Ἐκεῖ πού ἐτοιμάζαμε τὰ ἀντίσκηνά μας, εἶχε πιά νυχτώσει, ξαφνικά ἀκούσαμε τή σάλπιγγα πού σήμαινε συγκέντρωση. Καταλάβαμε πώς συμβαίνει κάτι σοβαρό. Πραγματικά ὁ λοχαγός μας μᾶς μίλησε καί εἶπε ὅτι αὐτή

τή στιγμή διαταχτήκαμε νά ανέβουμε στήν Τρεμπεσίνα καί νά συγκρουστοῦμε πιθανῶς.

Παρά τήν πείνα καί τήν κούραση, ὁ ἐνθουσιασμός μας ἦταν πραγματικός. Πήραμε τά ὅπλα, φορέσαμε τήν ἐξάρτυση. Ἄρχισε ἡ ἀνάβαση στό πανύψηλο βουνό.

Ἐπρεπε νά γίνει, ἀλλά ἀπό μέρη δύσβατα, ὄχι ἀπό μονοπάτι, γιά νά μή μᾶς ἀντιληφθεῖ ὁ ἐχθρός. Ἄνηφορίζαμε λοιπόν ὅλη νύχτα σέ φάλαγγα κατ' ἄνδρα κι ἀπό γκρεμνό σέ γκρεμνό. Μετά 2 ὥρες πορεία πατήσαμε τά πρῶτα χιόνια. Τό κρύο ἦταν φοβερό, μά ἡ προσπάθεια νά φτάσουμε μᾶς ζέσταινε. Ὅταν ἡ φάλαγγα σταματοῦσε γιά λίγη ἀνάπαυση, πολλούς μᾶς ἔπαιρνε ὁ ὕπνος, τόση ἦταν ἡ κούρασή μας. Δυό ὥρες πρὶν ξημερώσει φτάσαμε στήν κορφή.

Ἐκεῖ τό χιόνι ἔφτασε πάνω ἀπό ἕνα μέτρο καί εἶχε παγώσει. Οἱ ἀνιχνευτές διαπίστωσαν ὅτι ἐκεῖ δέν ὑπάρχει ἐχθρός καί διαταχτήκαμε νά στρατοπεδέψουμε, ἀφοῦ πήραμε ὅλα τά μέτρα, φυλάκια, παρατηρητήρια κλπ. Τότε τό τρομερό κρύο σιγά-σιγά μᾶς πάγωνε. Ἦταν ἀδύνατο νά σταθοῦμε, πολλοί στρατιῶτες ἔπεφταν ξεπαγιασμένοι καί ἀκούγονταν φωνές: «Κύρ λοχία, κύριε διμοιρίτη, ὁ τάδε πάγωσε». Αὐτό ἀπό πολλές μεριές. Ἄκούστηκε κι ἡ διαταγή τοῦ λοχαγοῦ: «Μή σταματᾶτε καθόλου, συνέχεια σημειωτόν».

Ἐγώ ἀγκαλιασμένος μέ δυό ἄλλους συναδέλφους μου, κάναμε σημειωτόν καί προσπαθούσαμε νά ζεσταθοῦμε μέ τά χνῶτα μας, ἀλλά τά χνῶτα μας ἀμέσως παγώνανε. Ὡσπου ξημέρωσε. Μέ τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου μαλάκωσε λίγο τό κρύο. Πάντως σέ τάξη μάχης προχωρήσαμε στίς κορφές τοῦ ὄρους κι ἐκεῖ ἀντικρίσαμε τό μεγαλεῖο τῆς Τρεμπεσίνας, πού δέν εἶχε μόνο μιά κορφή, ἀλλά σειρά κορφές, ὅλες κατάλευκες καί σέ μεγάλο βάθος — δέ θά ξεχάσω τό θέαμα.

Διαπιστώθηκε ὅτι σέ 1200 μ. περίπου εἶχε ὀχυρωθεῖ

ὁ ἐχθρός. Ἐμεῖς ἀντιταχθήκαμε σέ παράταξη κατά λόχους. Πληροφορηθήκαμε ὅτι ἀπό τὰ δεξιὰ μας εἶχαμε κάποια μονάδα πεζικό ἀπό τήν Ἀθήνα καί ἀριστερά μας μιά μονάδα Καλαματιανούς.

Μόλις οἱ Ἰταλοί μᾶς ἀντίκρισαν, ἄρχισαν ἀπό τίς ὀχυρές θέσεις, πολύ ὁμορφα καμουφλαρισμένες στά χιόνια, νά βάλλουν ἐναντίον μας μέ ἀραιά πυρά ὄλμων. Ἀπό τίς φωτιές τῶν ὄπλων τους ὑπολογίσαμε τήν ἀπόσταση. Οἱ πολυβολητές μας τοποθέτησαν τὰ πολυβόλα τους καί τούς ἐνοχλοῦσαν μέ ἀραιές ριπές χωρίς πολλές ἐλπίδες ἐπιτυχίας. Ὅμως καί οἱ ὄλμοι τῶν Ἰταλῶν δέν μᾶς ἐνοχλοῦσαν καθόλου σχεδόν καί μᾶς ἄν ἔφτανε κανένας κοντά μας βούλιαζε κι ἔσκαγε στό βαθύ χιόνι. Διασκεδάσαμε.

Ἔτσι πέρασε ἡ μέρα, ὅποτε τό σούρουπο ξαφνικά πήραμε διαταγή γιά προέλαση. Ἡ χαρά μας ἦταν μεγάλη, ἐπιτέλους νά δώσουμε μάχη. Οἱ προηγούμενες νίκες μᾶς κάνανε νά πιστεύουμε πώς ὅταν θά μᾶς δοῦνε οἱ Ἰταλοί θά τό βάλλουν στά πόδια. Ξεκινήσαμε τραγουδώντας.

Ἀναπτυχτήκαμε στίς κορφές Μαλλί-Σπάτ καί μιά ὥρα πρὶν σκοτεινιάσει πέσαμε κοντά στίς ἰταλικές θέσεις πού ἦτανε καμουφλαρισμένες καλά μέσα στά χιόνια. Δέ βλέπαμε μπροστά μας κίνηση, παρά μόνον τίς φωτιές ἀπ' τὰ αὐτόματά τους, καί ἀκούγαμε τίς σφαιρες τους πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια μας.

Τό ἐπιτελεῖο τοῦ τάγματος εἶχε τοποθετήσει σέ ὀρισμένα ὑψώματα τούς σαλπικτές. Ἀπό ἐκεῖ δόθηκε ἡ ἐντολή γιά ἐπίθεση. Χυθήκαμε μπρός μ' ἐνθουσιασμό καί μ' ἐφ' ὄπλου λόγχη. Παντοῦ μᾶς φτάνανε οἱ σάλπιγγες: *Προχωρεῖτε*. Θυμᾶμαι πώς μοῦ φάνηκε κάτι τό ὑπέροχο. Μά τὰ πυρά τῶν Ἰταλῶν εἶναι πολύ πυκνά, προχωροῦμε μέ μεγάλη προσοχή.

Ἐπίσης θυμᾶμαι δύο-τρεῖς στρατιῶτες μας πού πλη-

σίασαν στό ιταλικό πολυβολεῖο, τί νά τό κάνεις ὅμως, δέν εἶχαν οὔτε μιά χειροβομβίδα νά ρίξουν. Πρόλαβαν οἱ Ἴταλοί καί τούς πέταξαν χειροβομβίδες πρὶν πέσουν μέσα. Τότε ἀποτραβήχτηκαν. Τό πολυβολεῖο τοῦτο συνέχισε νά ρίχνει. Ὁ οὐρανός ἦταν κατακάθαρος καί εἶχε ἓνα φεγγάρι, σάν προβολέας φώτιζε τήν περιοχή. Οἱ σάλπιγγες δέν σταματοῦσαν.

Φτάσαμε κι ἐμεῖς στίς ἰταλικές γραμμές μά καθηλωθήκαμε. Ἡ ὑπεροχή τῶν Ἴταλῶν σέ ὄπλα μᾶς ἀφάνισε. Εἶχαμε πολλές ἀπώλειες.

Ἐγώ βρισκόμουνά μέ 30 περίπου συναδέλφους μου σ' ἓνα ὑψωματάκι κοντά στόν ἐχθρό, ἀκοῦμε καί τίς φωνές τους. Ἔχουμε ξαπλώσει χάμω καί τούς χτυπᾶμε. Τά αὐτόματά μας εἶναι δύο ὄπλοπολυβόλα, καί μάλιστα τό ἓνα πότε-πότε παθαίνει ἐμπλοκή — τ' ἄλλο δουλεύει κανονικά. Θυμᾶμαι πώς ὁ σκοπευτής του, ἓνας λεβέντης ἀπό τήν Τρίπολη, ἔβριζε καί γάζωνε μέ μίσος. Ἦθελε νά προχωρήσει, δέν μπορούσε νά συγκρατηθεῖ, ἀπ' τά πόδια τόν κρατοῦσε ὁ δεκανέας.

Τά χέρια μου ἔχουνε παγώσει καί μέ δυσκολία γεμίζω τό ὄπλο μου. Δίπλα μου εἶναι ξαπλωμένος ὁ δεκανέας αὐτός ἀπό τήν Τρίπολη· ὅπου ἄκουσα μόνον ἓνα «ντίν», γυρίζω, βλέπω μιά σφαῖρα τόν εἶχε βρεῖ στό κεφάλι, τρύπησε τό κράτος καί τόν ἄφησε ξερό. Δέν πρόφτασε νά πει τίποτα, μόνο προσπάθησε νά σηκωθεῖ. Σηκώθηκε στά γόνατα, ἐγώ ἄπλωσα τό χέρι καί τόν τράβηξα κάτω γιά νά τόν προφυλάξω: «Τί κάνεις; Θά σκοτωθεῖς», τοῦ λέω, μά ἦταν νεκρός. Τότε κατάλαβα φρίκη καί τραβήχτηκα παρακάτω. Φώναξα ἓνα φίλο καί ἀνάψαμε τσιγάρο. Ἐμαθα πώς ὁ λοχαγός μας σκοτώθηκε καθώς κι ὁ διμοιρίτης πού ἀνέλαβε τό λόχο, πάει κι αὐτός. Ἐπίσης ἓναν ἄλλον διμοιρίτη δάσκαλο, μιά ριπή τοῦ ἔσπασε τά πόδια. Στή χαράδρα ὅπου εἶχαμε πέσει κάπνιζαν οἱ ὄλμοι, τ' αὐτόματα κάπου-κάπου τή φωτί-

ζανε μέ προβολείς, χαλασμός. Οί ένθουσιασμοί καί τά τραγούδια πᾶνε καί δέν πετύχαμε τόν άντικειμενικό μας σκοπό. Ἐάν οί Ἰταλοί εἶχανε προχωρήσει πρὸς τίς θέσεις μας, δέν θά ἔμενε κανένας ἀπό μᾶς.

Εὐτυχῶς δέν προχώρησαν. Ἐμεῖς μαζί μ' αὐτό τό θαυμάσιο παιδί μέ τ' ὄπλο πολυβόλο μείναμε ἐκεῖ, τούς χτυπούσαμε. Ἴσως γι' αὐτό νά μήν προχώρησαν καταπάνω μας κι αὐτοί. Μετά πῆγα νά τραβηχτῶ λίγο πίσω νά ἰδῶ τί γίνεται ὁ λόχος μας. Σύρθηκα καμιά δεκαριά μέτρα, ἔπεσα πάλι σέ σημείο πού τά ἐχθρικά πυρά ἐλέγχανε τή χαράδρα. Ἐπρεπε νά κάνω ἓνα ἄλμα καί νά ταμπουρωθῶ. Πῆρα τήν ἀπόφαση καί πετάχτηκα. Ἐκρίβῶς ἐκείνη τή στιγμή σκάζει δίπλα μου ἓνας ὄλμος. Ἐνα βλήμα μέ βρίσκει στή μέση, μέ πέταξε χάμω. Δέν πόνεσα, ἦτανε γλυκός ὁ τραυματισμός, ὅμως μέ κάρφωσε καί ἀντίκρισα ἐκεῖνες τίς στιγμές θέαμα φρικτό. Σωρός χάμω τά κορμιά στή χαράδρα ὅπως κι ἐγώ, πολλοί νεκροί, ἄλλοι βαριά τραυματισμένοι, ἀδύνατον νά κινηθοῦν, ἀδύνατον καί νά μᾶς βοηθήσει κανείς. Ἐκουγα φωνές: «Τά πόδια μου», «τά μάτια μου», «παιδιά μου», «μᾶνα μου». Ἐκανα προσπάθεια νά μετακινηθῶ, πέντε μέτρα παρακεῖ θά ἦμουνα ἐξασφαλισμένος ἀπό τά πυρά. Σύρθηκα μέ πόνους, ἄρχισε νά παγώνει τό τραῦμα μου, κατάφερα νά κυλιστῶ χαμηλά. Ἐκεῖ ἓνας λοχίας πού ἦτανε ἀπλήγωτος βοηθοῦσε ὅποιον κατάφερνε νά βγεῖ ἀπό τή χαράδρα. Ἦρθε κοντά, μέ σήκωσε, μοῦ ἔβγαλε τό γυλιό καί τά ἐξαρτήματα. Τό καημένο τό ὄπλο δέν μπορούσα νά τό κρατήσω, τ' ἄφησα κι αὐτό. Μοῦ εἶπε ὁ λοχίας: «Ἐάν καθατζάρεις αὐτό τό βουναλάκι θά βρεῖς δικούς μας». Μά τό βουναλάκι χτυπιότανε ἀπό παντοῦ.

Πῆρα μεγάλη ἀπόφαση. Ἐρχισα νά τό ἀνεβαίνω κούτσα-κούτσα, δέν μπορούσα, δέ μ' ἔγνοιαζε τώρα τίποτα. Σφυρίζανε σφαιρες καί σκάγανε ὄλμοι, ὅμως τή γλίτσωσα. Ἐπὸ τήν ἄλλη μεριά τοῦ λόφου, ἀκούω ἀπό

ψηλά: «Ύαλτ». Φωνάζω: «Εἶμαι Ἕλληνας». Ὁ ταγματάρχης μας εἶχε στήσει πέντε πολυβόλα ἐκεῖ. Τοῦ εἶπα τήν κατάσταση, ἔπειτα μέ στείλανε στό γιατρό. Ἔδεσε τό τραῦμα ὅπως-ὅπως καί μέ παράδωσε σέ τέσσερις τραυματιοφορεῖς, μέ κατεβάσανε πάλι στούς γκρεμούς. Εὐτυχῶς ἔλαμπε ἀκόμα τό φεγγάρι, πότε-πότε γλιστράγανε, τούς ἔπεφτα, πονοῦσα, μαρτύριο. Ἄπ' τά γκρεμνά πού κατεβαίναμε συναντούσαμε στρατιῶτες πού ἀνέβαζαν στά χέρια ὀρεινό πυροβολικό. Αὐτό ἦτανε ὁ τρόμος τῶν Ἰταλῶν.

Σέ κάποιο χωριουδάκι βρήκαμε ὀρεινό χειρουργεῖο. Οἱ τραυματίες οὐρά, ὁ χειρουργός μέσ στά αἵματα, ἔμοιαζε σάν χασάπης. Τί νά πρωτοκάνει. Μέ χώσανε μέσα σ' ἓνα σπίτι. Ἐκεῖ ἔκαιγε στό τζάκι φωτιά. Κάποιος στρατιώτης ἔσκισε τίς ἀρβύλες μου μέ μαχαίρι. Εἶχα πάθει καί κρουοπαγήματα. Κάπου ἑξήντα παλικάρια εἶχανε χαθεῖ ἐκείνη τή νύχτα.

Τήν ἄλλη μέρα οἱ Ἰταλοί ἐγκαταλείψανε τήν Τρεμπεσίνα.

19 Ἐξιστορεῖ ἓνας ἔφεδρος ὑπολοχαγός

Λάβαμε διαταγή γιά ὀπισθοχώρηση, μάς ἐνοχλούσανε στά δεξιά μας Ἴταλοί. Δώσαμε μιά μάχη πάνω ἀπ' τόν ἀμαξιτό, ἤσυχάσαμε. Στό ἐξηκοστό τέταρτο χιλιόμετρο τοῦ ἀμαξιτοῦ δρόμου, στίς 5 Ἀπριλίου, ἡ τελευταία μας μάχη.

Ἐγώ εἶχα διακόψει τή νοσηλεία μου μέ τήν ἐπίθεση τῆς Γερμανίας, πῆγα στήν μονάδα μου καί ἀνέλαβα. Ὅμως τά τραύματά μου δέν εἶχανε κλείσει, πῆγαινα καθάλα, ἐξ ἀνάγκης. Εἶχα καλό ἄλογο, ἓνα μικρόσωμο, γερό. Κάναμε δύο νύχτες πορεία, πλησιάσαμε στή Βελά. Ἐκεῖ πρώτη φορά εἶδαμε τούς Γερμανούς πού κατεβαίνανε. Ἐμεῖς βλέπαμε ἀπ' τό λόγγο ἀπό μακριά, σά λύκοι ἐμεῖς, αὐτοί βαστοῦν τούς δρόμους. Ἐκεῖ πετάξαμε σ' ἓνα γκρεμό τά μυδραλλιοβόλα μας, ἀλαφρώσαν τά μουλάρια. Καί ἡ πείνα μας μεγάλη, δέ βαδίζανε οἱ ἄντρες. Ὑστερα φτάσαμε στήν ἀρχαία Δωδώνη. Ἐκεῖ μάς σφάξανε 5-6 ἄρνια οἱ χωριάτες καί κοιμήθηκα. Ἐστειλα ἓνα λοχία μέ δύο ἄντρες στό δημόσιο δρόμο νά μάθομε ἄν κατεβαίνει συντεταγμένη δύναμη πουθενά, νά προσκολληθοῦμε, νά μάς ποῦνε καί τίς κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ. Γύρισα καί τ' ἀρχαῖα καί τά συλλογίστηκα ὅλα. Ἦρθε ὁ λοχίας τό πρωί, λέει: «Συνθηκολογήσανε», δέν εἶδε πουθενά πορεία κανονική, κατεβαίνουνε ἄτακτα.

Κατεβαίνουμε στό χάνι, δέν ἤβρα σύνδεση. Τραβήξαμε κατά τή Φιλιππιάδα. Εἶχα ὡς 600 ἄνδρες τῆς μονάδας

μου καί ἄλλοι τόσοι μᾶς προσκολληθήκανε. Παρακάτω συναντήσαμε τμήματα μέ πυροβολικό κι ἐφοδιοπομπές, ζῶα πού κατεβαῖναν πρὸς τή θάλασσα. Ἐνα τμήμα πυροβολικό πήγαινε ἀντίθετα νά παραδοθοῦνε στούς Γερμανούς. Στάθηκα καί τούς μίλησα. Μίλησα ὡς δύο ὥρες καί εἶπα πὼς «εἶναι ἀτιμία ἢ συνθηκολόγηση, πὼς οἱ Γερμανοί γελάσανε ἄλλους κι ἄλλους λαούς, γελάσανε καί τούς ἀρχηγούς μας, ὅσους θέλουνε νά γελαστοῦνε κι ἔχουνε συμφέρο, μά ὁ φασισμός εἶναι γέλασμα καί πληρώνεται πολύ ἀκριβά, εἶναι καί ντροπιασμα, δέ σέβεται λόγο, δέ σέβεται λαό, μᾶς πέφτει νά πολεμήσουμε τώρα ἕνας-ἕνας, ὅπου βρεθοῦμε πόλεμος... εἶμαστε χαμένοι καί προδομένοι, θά πεθάνουμε πού θά πεθάνουμε, θά μᾶς πεθάνει κι ἡ πείνα καί σεῖς κοπιάζετε, τραβᾶτε σάν τετράποδα τά κανόνια, εὐκολύνετε τόν ἐχθρό — δέν τά ρίχνετε στό ποτάμι;».

Μιλοῦσα, μιλοῦσα, δέ μ' ἀκούσανε, μόνο τά κανόνια τά παρατήσανε, μεῖναν ἐκεῖ. Περπατήσαμε, φτάσαμε σέ στάνη, ὁ τσέλιγκας φάνηκε φίλος: «Δέν ἔχω ψωμί, πιεῖτε γάλα, κοπιάστε». Ἦπιαμε ἄφθονο, εἶχε ὡς 400-500 ὀκάδες καί δυναμώσαμε. Ἀπό κεῖ στέλνω τόν ἕναν ἀδελφό τοῦ τσέλιγκα στήν Πρέβεζα νά βρεῖ ἕναν ἀπόστρατο ταγματάρχη φίλο μου γιά νά περάσομε στή Λευκάδα μαζί, ἂν ὑπάρχουνε μπενζίνες. Ἐδιώξα τότες καί πολλούς στρατιῶτες Ἀγραφιῶτες, Συρακιῶτες νά πᾶνε στά σπῖτια τους. Ἐγώ ἔκανα τήν ἀπόφαση πιά νά βγῶ στά νησιά. Ἐρχεται ὁ μικρός ὁ τσέλιγκας σέ δύο μέρες ἄπρακτος. Μᾶς λέει πὼς ἡ Πρέβεζα εἶναι ἔρημη ἀπ' τούς βομβαρδισμούς καί πὼς στά γεφύρια ἔχουνε φρουρές οἱ Γερμανοί. Λοιπόν κατεβαίνω στά βάλτα τῆς Σαλαούρας, βρίσκω δύο βάρκες. Χωριστήκαμε καί μέ τόν ἵπποκόμο μου. Ἦθελε νά ῥθει μαζί, μά τοῦ λέω: «Πήγαινε στό χωριό σου, ἔχεις παιδιά, πάρε καί τ' ἄλογο, καί τό πήρε δακρυσμένος. Μπήκαμε ὡς τήν κοιλιά στό βουρκο, πε-

ράσαμε τὶς βάρκες στὰ βαθιά. Τὴ νύχτα μὲ τὸ κουπί βγήκαμε πέρα. Οἱ πληγές μου μ' ἐμποδίζανε πολὺ. Βγήκαμε στὴ Βόνιτσα, ἤβραμε φάγαμε, ἀκούσαμε ράδιο. Περιμένανε τοὺς Γερμανοὺς κείνη τὴ μέρα. Ἐγὼ λογάριασα πὼς δὲ θὰ φτάσουνε κείνη τὴ μέρα. Στέλνω ἄνθρωπο, ἔρχεται μπενζίνα καὶ περάσαμε στὴ Λευκάδα. Δέν εἶχε πατήσει Γερμανός ἐκεῖ. Τὴ νύχτα ἐκείνη κοιμηθήκαμε. Τὸ πρωὶ κατεβαίνω στὸ λιμάνι, βλέπω ἓνα καϊκι, φωνάζω τὸν καπετάνιο, τοῦ λέω: «Θὰ μᾶς πᾶς πρὸς τὰ κάτω». Καὶ βάζω φρουρὰ μὲ ἐφ' ὄπλου μέσα καὶ τοῦ λέω: «Βάλε μπρός, κι ἂν ἡ μηχανὴ πάθει τίποτε θὰ σέ τουφεκίσω». Ἔτσι φύγαμε. Εἴμαστε 17. Φτάσαμε στὴν Ἰθάκη. Ἐκεῖ ἀκούσαμε πὼς καταλάβανε τὴν Ἀθήνα. Ὁ κόσμος ἄκουε ἀμίλητος. Ἄλλοι κλαίγανε. Τότες ψάλλαμε Ἄπ' τὰ κόκαλα θγαλμένη καὶ τοὺς εἶπα πὼς μᾶς προδώσανε οἱ ἀρχηγοὶ μὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ νικήσουμε, καὶ πὼς πᾶμε νὰ πολεμήσουμε ἀκόμα ἐμεῖς. Λίγοι χωροφύλακες ἤρθανε νὰ ζητήσουνε τὸ λόγο τάχα, τοὺς δείρανε οἱ στρατιῶτες καὶ μοῦ τοὺς φέρανε. Τρέμανε. Ξεκινήσαμε πάλι σὲ δύο μέρες.

Μᾶς χαλᾶ ἓνα κουζινέτο, γυρίζουμε. Μπήκαμε σ' ἓνα καϊκι ἄλλο. Μὲ φώναξε ὅμως ἓνας προεστός, λέει πὼς «τό νησί κρέμεται ἀπ' τὸ καϊκι αὐτό». Ἐδωσα λόγο νὰ τὸ στείλω πίσω, πῆρα μέσα μπενζίνες ἀπ' τὸ πρῶτο καὶ πήγαμε στὴ Ζάκυνθο. Φτάνοντας βλέπω μαυρίλα ἔξω καὶ χωροφυλακὴ. Κι ἀξιωματικοὶ συναγμένοι ἐκεῖ στὰ σίγουρα. Βγαίνουμε, ζητοῦμε καϊκι. Κάτι πήγανε νὰ ποῦνε, νὰ κάνουνε, λέω στοὺς ἄνδρες «γεμίστε» καὶ σ' αὐτοὺς πὼς θὰ τραβήξω ἂν μᾶς ἐμποδίσουνε.

Ἦβραμε ἓναν καπετάνιο φοβισμένο. Ἀλλὰ εἶχε μηχανικό ἓναν Μικρασιάτη, παλικάρι ἀθάνατο, μοῦ λέει: «Θὰ σᾶς πάω ἐγὼ». Στείλαμε πίσω τὸ καϊκι στὴν Ἰθάκη. Θυμήθηκα πὼς εἶχανε τὸν Καφαντάρη ἐξόριστον ἐκεῖ,

ρωτῶ για νά τόν πάρουμε, μά τόν εἶχανε ἀφήσει ἅμα ἔγινε ὁ πόλεμος. Φεύγομε.

Εἶχανε ἀρχίσει τά Στούκας περιπολίες καί καταδίωξη σ' ὅλα τά παράλια. Ταξιδεύαμε νύχτα. Τήν ἄλλη μέρα μείναμε στήν Πύλο. Ἐκεῖ τό μεσημέρι ἀκοῦμε ἀεροπλάνα. Ἐμεῖς εἶχαμε ξαπλώσει σέ μιά σπηλιά. Τό εἶδανε τό καϊκι. Πετούσανε ξυστά. Ψηλώσανε κι ἀρχίσανε μπόμπες. Γύρω-γύρω ἀπ' τό δόλιο καϊκι, ἀλογάριαστες, μέγανος τους ἐχθρός. Ἐκεῖ βλέπομε πέφτει μιά καί βγαίνει ἀπ' τό καϊκι ἕνας ἄσπρος καπνός. «Πάει», λέμε. Φύγανε. Μπαίνομε στό βαρκάκι μέ τό μηχανικό. Τί νά δοῦμε; Ἡ μπόμπα ἔπεσε σ' ἕνα τσουβάλι ἀλεύρι, φορτωμένο δίπλα στή μηχανή, κι ἡ μηχανή γερή. «Δόξα τῷ Θεῷ», εἶπαμε. Φέραμε γύρω ἀπ' ὄξω τό καϊκι, εἶχε τρία τραύματα, μά τά βολέψαμε καλά μέ μουσαμά. Καί τό τιμόνι σπασμένο, μά τό καρφώσαμε. Φύγαμε ἅμα σκοτείνιασε. Ἡ ἀπόφασή μας για τήν Κρήτη. Τόν καπετάνιο τόν ἀφήσαμε, δέν ἔμπαινε μέσα. Φτάσαμε στό Τσιρίγο. Ἦβραμε θάλασσα πολλή, ὅμως ἀντέξαμε. Ἐκεῖ μᾶς εἶπανε πώς ἦτανε Ἕλληνοι ἀρκετοί. Τούς ἤβραμε σέ κακή κατάσταση. Φοβόντανε τούς χωριάτες κι οἱ χωριάτες αὐτούς. Στέλνομε εἶδηση καί σφάζομε κι ἕνα μοσχάρι. Πληρώναμε κιόλας, εἶχαμε κάτι δραχμές τοῦ στρατοῦ. Ἦρθανε οἱ Ἕλληνοι πολύ ἐξαντλημένοι, ἕνας ταγματάρχης πάνοπλος καί καμιά δεκαριά στρατιῶτες κι αὐτοί μέ τά ὄπλα, μά δέν ἀντέχουνε πολύ στήν πείνα, νηστικοί ἀρρωστοῦνε. Φάγανε τό περισσότερο μοσχάρι αὐτοί. Τούς πήραμε στό καϊκι. Τό δικό τους εἶχε βουλιάξει. Ἀπ' τίς κονσέρβες πού τίς εἶχανε φυλαγμένες καί τίς μοιράζανε μπουκιά-μπουκιά, δυό νύχτες καί μιά μέρα ταξίδι, μιά μέρα κάναμε κρυμμένοι κάτω ἀπ' τόν Ἐρημόμυλο, δέ μᾶς δώσανε οὔτε μεζέ. Στίς 3 Μαΐου πατήσαμε τό πόδι μας στή Ρέθυμνο, στήν ἐλεύθερη ἀκόμη Κρήτη.

20 Ἐξιστορεῖ μιά νησιώτισσα νοικοκυρά

Ὁ ἀδερφός μου εἶχε φύγει ἀπ' τούς πρώτους γιά τή Μέση Ἀνατολή· γυρεύανε νά τόν πιάσουνε· ὕστερις ὁ ἄντρας μου. Ἐγώ μέ τρία παιδιά, τό πιό μεγάλο 9 χρόνων, εἶπαμε νά φύγω κι ἐγώ. Κι ἄλλες τέσσερις οἰκογένειες κι ἡ ἀδερφή μου μέ δύο κοριτσάκια. Πούλησα ὅσα εἶχαμε καί δέν εἶχαμε, ὡς καί τά στρωματάκια τῶν παιδιῶν, γιά νά πλερώσομε τή βάρκα — παίρνανε πολλές χιλιάδες γιά νά σέ περάσουνε στήν Τουρκία. Μᾶς εἶπανε γιά ἕναν καπετάνιο στίς Ἀγνοῦσες. Ἐκεῖ πήγαμε λίγοι-λίγοι μέ τό βαποράκι. Μᾶς βάλανε σ' ἕνα σπίτι ἄδειο, μείναμε μιά-δυό βραδιές, εἶχαμε ἀκόμα καί τρώγαμε, εἶχα φέρεи ἐλιές, κάτι πίτες πού ζυμώνουμε ἀπό σπόρο τοῦ φροκαλόσπορου. Εἶχανε ἀρχίσει ἀπ' τό χειμῶνα οἱ πείνες. Τή δεύτερη, τρίτη νύχτα μᾶς φωνάξανε σ' ἕνα σπίτι, ἕναν ἀπό κάθε οἰκογένεια, καί γνωρίσαμε τόν καπετάνιο. Τοῦ δώσαμε τά λεπτά, ἐγώ τοῦ μέτρησα ἴσαμε 40.000, καί μᾶς εἶπε τό μέρος πού θά ῥθει νά μᾶς περιλάβει, ἴσαμε 4 ὥρες δρόμο καί πρωί-πρωί ξεκινήσαμε. Τό κοριτσάκι μου μωρό στήν ἀγκαλιά καί τ' ἄλλα δύο ἀπ' τό χέρι, ὁ μπόγος στήν πλάτη μέ τά ροῦχα μας μέσα. Περπατούσαμε, περπατούσαμε, μᾶς ὀδηγοῦσε ἕνας συγγενής τοῦ καπετάνιου. Ἀμα φτάσαμε εἶδαμε στό μέρος ἐκεῖνο κάτι παλαιά χτίσματα, κάτι μέ θόλους σά σπηλιές, τά λένε «βόλτια». Ἐκεῖ σ' ἕνα τέτοιο τρυπώσαμε,

περιμέναμε, πέρασε ή άλλη μέρα κι ή άλλη νύχτα. Ήτανε κι άλλοι κρυμμένοι εκεί. Τή δεύτερη νύχτα ήρθε ή βάρκα, μά είχανε οί άλλοι σειρά, φανήκανε και πιό άξιοι, μπήκανε στή βάρκα και μάς λέει ό καπετάνιος: «Δέ χωροῦνε άλλοι, θά 'ρθῶ νά σās πάρω αύριο», και μάς λέει κάποιο άλλο μέρος, μιάν ῶρα μακριά. Λοιπόν ξημέρωσε, πήραμε τό μονοπάτι, φτάσαμε σέ μιάν άμμουδιά, οὔτε δέντρο, οὔτε ίσκιο, κάναμε ίσκιο μέ τίς κουβέρτες, περιμέναμε πάλι από νύχτα σέ νύχτα, πάλι άκούσαμε τή βάρκα, ήρθε γιαλό και μάς πήρε μέσα, είπαμε: «Δόξα σοι ό Θεός». Έτυχε φυσούσε άέρας δυνατός, ή νύχτα δίχως φεγγάρι. Άμα ήβγαμε παραόξω μάς βρέχανε τά κύματα, τρέμαμε. Άκούμε άξαφνα μηχανή, περνούσε καταδίωξη, σωπάσανε τά κλάματα, μέ τά χέρια σκεπάζουμε τά στόματα τῶν παιδιῶν· δέ μάς είδανε. Σκοτάδι πίσσα. Τραβήξαμε γιαλό σέ κάποιο άλλο νησάκι, έπρεπε νά κρυφτοῦμε πάλι τή μέρα. Καθώς ήρθαμε γιαλό, βούλιαξε ή βάρκα, μπατάρισε, μπατάρισε και βούλιαξε. Πηδήσανε οί τρείς άντρες και μάς βγάλανε ὄξω στίς πλάτες. Προλάβανε βγάλανε και λίγα πράματα δικά τους, έμείς μ' ένα καλάθι μείναμε. Ή άδερφή μου μέ τά 2 κοριτσάκια της είχε μετανοήσει και γύρισε άμα δέ μάς πήρε ή βάρκα τήν πρώτη φορά, οί άλλες οικογένειες άγνωστες. Άμα ξημέρωσε είδαμε μιάν ὄμορφη άμμουδιά, έλαμπε ή θάλασσα, μαζέψαμε κοχύλια, πεταλίδες και βράσαμε σέ κονσερβουκούτι μέ νερό τής θάλασσας — νερό καλό πουθενά. Τραβήξαμε πρός τά μέσα, βρίσκομε σ' έναν βράχο από πίσω ένα σπιτάκι. Φωνάζουμε, κανείς, ήτανε για τά ζῶα. Σέ μιá γωνιά ήβραμε πίτουρα, πήρα κάμποσα στήν ποδιά μου νά τά βράσομε. Ή δίψα μεγάλη. Άμα γύρισα στά παιδιά, ό μεγάλος έκαιγε, άρρώστησε. Οί άλλοι πού τραβήξανε στά πιό ψηλά ήβρανε μιá μάντρα για τά πρόβατα και δυό τσοπάνηδες, πήγα κι εγώ και μου δώσανε τσίρο, τούς παρακάλε-

σα για τό παιδί. Μοῦ γεμίσανε ἕνα παλιό παγούρι. Ἐκεῖ σέ μιά κατηφόρα ἔτρεχε καί λίγο νερό, τό μάζευε χαμηλά ἕνα κεραμίδι καί πίνανε τά ζῶα, ἦπια κι ἐγώ, πῆγα καί στά παιδιά νά πιοῦνε.

Ἔστερις ἀπομεσήμερο ἀκούστηκε μηχανή, τό καταδιωχτικό καταπάνω μας. Βγαίνουνε δυό Γερμανοί μισογδυμένοι μέ τ' αὐτόματα ἔτοιμα. Πήρανε δρόμο οἱ δυό ἄντρες, ὁ ἄλλος σήκωσε ψηλά τά χέρια. Εἶχανε δεῖ τίς κουδέρες μας ἀπλωμένες στόν ἥλιο νά στεγνώσουνε, ἦτανε καί μιά κόκκινη. Αὐτός ἔφαε ξύλο πολύ ἐκεῖ μπροστά μας. Ἔστερις μᾶς πήρανε μέσα καί μᾶς φέρανε στίς Ἀγνοῦσες, μᾶς κλείσανε στό σταθμό τῆς χωροφυλακῆς. Ὁ κόσμος πού μᾶς εἶδε πού μᾶς περνούσανε μᾶς ἔκλαψε, γιατί τότε οἱ Γερμανοί ὅποιον πιάνανε νά φεύγει τότε δικάζανε θάνατο.

Ἐμεῖς νηστικοί, ἔλεινοί σ' ἕνα κατώι. Ἀφήσανε μιά-δυό φορές δυό μικρά, τό δικό μου κι ἄλλο ἕνα, ἦθγανε καί ζητιανέψανε. Φέρανε κάτι σπόρους, κάτι ντομάτες. Ἐνα βράδι μέ φώναξε παράμερα ἕνας χωροφύλακας καί μοῦ ἔβαλε στό χέρι ἕνα χιλιάρικο καί μοῦ λέει: «Ἀπό κάποιονε καπετάνιο, γνωστό σου». Ὁ καπετάνιος πού εἶχε πάρει τά 40 χιλιάρικο — ἔτσι κατάλαβα. Κάτι ψούνισα, καί λίγο σαποῦνι.

Ὅσο πλησίαζε ἡ μέρα νά μᾶς πᾶνε στό δικαστήριο μᾶς κυρίευε ὁ φόβος. Εἶχανε φοβηθεῖ καί τά παιδιά. Τά πιό μεγάλα, ὅλο ρωτούσανε καί τούς ἔδινα θάρρος ὅσο μποροῦσα: «Δέ θά μᾶς κάνουνε τίποτα». Μᾶς στέλνουνε τέλος γιά δικαστήριο ἀνήμερα Πέτρου καί Παύλου, μεγάλη ἑορτή. Ὁ διερμηνέας ρωτάει πῶς βρεθήκαμε σ' αὐτό τό ἔρημο μέρος. Ὁ ἕνας ἔλεγε «πήγαμε γιά πεταλίδες», ὁ ἄλλος «πήγαμε γιά δουλειά στό μαντρί». Χαμένα λόγια — τί νά πεῖς. Ὁ διερμηνέας γυρίζει καί λέει ὅπως τοῦ εἶπε ὁ δικαστής, πῶς μᾶς συχωρᾷ ἐπειδή τόν λένε Παῦλο κ' ἑόρταζε.

Μᾶς ἀφήσανε. Πᾶμε στό ἄδειο σπίτι μας. Ἐκεῖ κάτι μᾶς φέρανε κρυφά οἱ συγγενεῖς, οἱ γειτόνοι, μά ὁ κόσμος φοβισμένος, λίγοι πλησιάζανε. Τί νά γίνει; Τό κοριτσάκι ἀρρώστησε. Κι ἀπ' τήν πείνα δέ μποροῦσε πιά νά σαλέψει, τά χεράκια του τ' ἄσπρα, τά ποδαράκια ἦταν σάν κοκαλάκια μαυρισμένα. Παρακάλεσα καί μᾶς πήρανε στό νοσοκομεῖο. Φαῖ δέν εἶχανε νά δώσουνε. Σ' ὄλους τούς ἀρρωστούς κι αὐτουνοῦς πού κατουροῦσαν αἷμα, τούς μοιράζανε μιά φορά τή μέρα ἕνα φασολόζουμο, κατι κριθαρόσουπες. Ἦτανε μαζί μας κι ἡ πεθερά μου κατάκοιτη, ὄλοι στή σειρά. Μιά νύχτα ξεψύχησε τό Γαρουφαλάκι μας. Τό τύλιξα στά κουρελάκια του καί τό πῆρα πάλι ἀγκαλιά, τό πάω στό σπίτι νά μὴν τό ἰδοῦνε κι ἀγριευτοῦνε τ' ἄλλα μικρά. Ἐκεῖ τό ἔβαλα καταγῆς μέσ στή μέση στ' ἄδειο σπίτι. Ξέσπασα τότε, χτυπιόμουνα καί μοιρολογοῦσα — γιά κεῖνο καί γιά μᾶς. Ὑστερις ἦρθανε οἱ ἀδερφές μου καί τό σηκώσανε, οὔτε πῆγα μαζί, οὔτε ξέρω ποῦ τό θάψανε.

Τ' ἀγόρια μου τά δύο τά μεγάλωσα μέ κάτι παντουφλίτσες παρδαλές κι ἀπό κουρέλια, πού τίς πουλοῦσα στά χωριά. Τούς ἀρέσανε πολύ, μοῦ δίνανε κριθάρι, καμιά φορά καί σιτάρι, ἀμυγδαλάκια, σύκα. Ξεκινοῦσα πρωί-πρωί, ἔλεγα τοῦ μεγάλου νά ἔχει τό νοῦ του τό μικρό, νά μὴ βγοῦν στό δρόμο. Πήγαινα καμιά ὥρα δύο καί παραπάνω καί γύριζα. Τή νύχτα τελείωνα ἕνα-δύο ζευγάρια. Κουρέλια μάζενα καί ζητοῦσα. Σέ κάτι ἄδεια σπίτια ἔρημα — εἶχανε φύγει πολλοί νοικοκυραῖοι τότες καί μένανε ἀνοιχτά, πολλά ἔρημα. Σέ μιανῆς ράφτρας τό κατῶι θυμοῦμαι ἦβρα δύο τσουβάλια. Ἔτσι ζήσαμε.

21 Ἐγραψε μιά κοπέλα νησιώτισσα

Ἀκούσετε, ἀδέρφια καί ἀδερφές, Ἕλληνες καί Ἑλληνίδες, τί ὑποφέραμε στό ταξίδι μας φεύγοντας ἀπό τήν ἰταλοκρατούμενη Σάμο καί πηγαίνοντας ἀπέναντι στήν Τουρκία ὅπου εἶχαν δώσει τό δικαίωμα καί δέχονταν τούς Ἕλληνες.

Λοιπόν κι ἐμεῖς ἓνα πρωί ὠραῖο κάμαμε τήν ἀπόφαση καί ξεκινήσαμε ἀπό τό ὠραῖο μας Τηγάνι κατά τίς 9 τό πρωί στίς 26 Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1941. Ἐφύγαμε ἔτσι πρωί διότι νύχτα δέν μπορούσαμε νά φύγομε γιατί εἶχαν βάλει στρατιῶτες καί περιπολοῦσαν τ' ἀκρογιάλια. Ἐμεῖς ξεκινώντας ἀπό τό Ποτάμι — ἔτσι τό ἔλεγαν τό μέρος ὅπου ἐμπαρκάραμε— μᾶς εἶδαν καί πῆγαν καί μᾶς πρόδωσαν εἰς τό ἰταλικό φυλάκιο ὅπου ἦταν ἐκεῖ κοντά. Ἀλλά ἦταν τόσο ἀνάποδο τό μέρος ὅπου δέν μᾶς ἔβλεπαν τόν καιρό πού θέλαμε νά φύγομε. Ἀλλά δέν ἄργησαν ὅμως νά φτάσουν αὐτοί οἱ ἄνανδροι ἐχθροί μας καί νά μᾶς βάλουν στό τουφεκίδι, ἦταν 15 οἱ ἐχτροί πού μᾶς τουφεκοῦσαν ἀλλά δέν μᾶς ἔφταναν οἱ τουφεκιές διότι εἶχαμε πλησιάσει τήν Τουρκία. Τέλος σέ 2 ὥρες φτάσαμε στήν Τουρκία. Μόλις ἀράξαμε καί φουντάραμε στήν ἀγκυρα, γυρίσαμε καί δώσαμε καί τόν τελευταῖο μας ἀσπασμό στήν γλυκιά μας Σάμο καί στό λυπημένο μας Τηγάνι πού ἀδειαζε ἀπό κόσμο καί ἔμενε μόνο μέ τούς ἐχθρούς μας. Πές πώς ἦταν ἄνθρωπος καί ἐγνώριζε κι αὐτή τή συμφορά του. Λοιπόν τώρα ἀφήνω τήν πονεμένη καρδιά μας καί τά δακρυσμένα μάτια μας πού ἀγναντεύοντας τό

ἐγκαταλειμμένο χωριό μας καί σᾶς λέγω ὅτι μόλις πατήσαμε στήν Τουρκία ἄρχισαν τά βάσανά μας. Διότι μόλις ἦρθε ὁ ἀξιωματικός τῶν Τούρκων, ὅπου δέν ἦταν ἐκεῖ τήν ὥρα πού πήγαμε, ἦταν τόσο θυμωμένος μέ κάτι ἄλλους Ἑλληνες ψαράδες ὅπου γύρισε καί μᾶς λέει ὅτι ἐδῶ ἀπαγορεύεται καί νά φύγετε πίσω στή Σάμο.

Ἐμεῖς μόλις τό ἀκούσαμε, πού ἤμασταν καί γυναῖκες καί εἶχαμε καί ἑφτά παιδάκια μέσα, ἀρχίσαμε τά κλάματα διότι ξέραμε τί μᾶς περίμενε ὅταν γυρίζαμε στή Σάμο — θά προτιμούσαμε νά πνιγοῦμε στόν δρόμο καί ὄχι νά πηγαίναμε πίσω.

Ἄλλά ἡ καλή τύχη τῶν μικρῶν βοηθᾷ, διότι πιά μπροστά εἶχαμε πει στούς Τούρκους στρατιῶτες ὅτι ὁ καπετάνιος τῆς καταδιώξεως τοῦ Κουσανδασιοῦ καί τό καῖκι πού εἶχαν κάνει καταδιωκτικό ἦταν δικό μας καί ὁ καπετάνιος ἀδερφός μας. Καί ἐμίλησαν οἱ στρατιῶτες στόν ἀξιωματικό. Τά καταφέραμε καί τόν ἀπαντήσαμε, ἤξερε ὁ ἀδερφός μου μερικά τούρκικα καί συνεννοηθήκαμε.

Ἐμεῖς, ὅπως προείπαμε τόν καιρό πού φύγαμε ἀπό τή Σάμο, εἴμαστε 13 ἄτομα μέσα στή βάρκα, εἴμαστε δύο οἰκογένειες καί ἡ μέν δική μας ἦταν συμπληρωμένη ἀπό 8 ἄτομα, ἡ μητέρα μας καί ὁ ἀδερφός μου μέ τήν γυναῖκα του καί μέ τέσσερα παιδάκια καί ἐγώ ἡ ἀδερφή του. Ὁ ἄλλος πάλι πού ἦταν ὡσάν ναύτης εἶχε κι αὐτός τήν γυναῖκα του καί τρία παιδάκια. Λοιπόν νά μήν τά πολυλογοῦμε, ἐδέχτηκε ὁ Τοῦρκος ἀξιωματικός νά μείνουμε μέ τήν διαφορά νά μήν μᾶς στείλουν στό Κουσάνδασι στό μέρος πού ἦταν ὁ ἄλλος μας ἀδερφός, παρά μᾶς λέει ὁ ἀξιωματικός νά πάρουμε ἄλλη μιᾶ οἰκογένεια κι αὕτη ἀπό τό χωριό μας πού ἀποτελοῦνταν ἀπό 7 ἄτομα καί νά πᾶμε στήν Καρίνα, ἔτσι λέγονταν ἡ δεύτερη σκάλα πού θά πιάναμε. Τέλος, ἐπήραμε τήν οἰκογένεια πού θέλανε

καί ἐφτάσαμε στό μέρος ἐκεῖνο πού μᾶς εἶχε πει ὁ Τουρ-
κος ἀξιωματικός.

Ἐκεῖ σ' αὐτό τό μέρος εἶχε ἓνα Τελωνεῖο κι ἓνα μεγά-
λο φυλάκιο. Ἄμα μᾶς εἶδε ὁ τελώνης καί ὁ τσαούσης
ἐπῆγαν καί μᾶς ἔφεραν λίγο ψωμί πού ἦταν ἀπό σάρι
καί φάγαμε. Ἐκλάψαμε μέ μεγάλο πόνο διότι βλέπαμε τί
μᾶς περίμενε, σέ τί θέση βρισκόμαστε. Δηλαδή, ὕστερα
ἀπό τρεῖς μῆνες καί βλέπαμε πάλι ἐκείνη τήν ἡμέρα ψω-
μί. Τέλος καί ἐκεῖ δέν μᾶς δέχτηκαν νά μείνουμε παρά
μᾶς εἶπαν νά φύγουμε. Ἀπό κεῖ μᾶς ἔδωσαν ἄλλη μιάν
οἰκογένεια ἀποτελουμένη κι αὐτή ἀπό 7 ἄτομα καί ἄλλον
ἓνα γέρο ἀλλά αὐτός δέν ἦταν ἀπό τό δικό μας χωριό.
Τέλος, μέ τόν Ἅγιο Νικόλαο στό τιμόνι μας, ξεκινήσαμε
τόρα μέ μιά κουτσόβαρκα πού εἶχε μέσα 28 ἄτομα νά
κάνουμε ταξίδι γιά τήν Κύπρο. Ἐκεῖ μᾶς ἔλεγαν οἱ
Τουρκοί νά πᾶμε. Ἀλλά ἐμεῖς ὅμως δέν κάναμε αὐτήν
τήν κουταμάρα νά πᾶμε γιά τήν Κύπρο διότι θά πνιγό-
μασταν ἐξάπαντος στό δρόμο. Λοιπόν ἐμεῖς ξεκινήσαμε
καί πηγαίναμε γιαλό-γιαλό κοντά στήν Τουρκία, ὅπου
φτάσαμε καί μιάν ἄλλη σκάλα λεγομένη Γέροντας. Ἐκεῖ
τά βρήκαμε πάρα πολύ ἀνάποδα τά πράματα διότι δέν
εἶχαμε ἀράξει ἀκόμα καί ἦρθαν οἱ Τουρκοί στρατιῶτες
καί μᾶς ἔδιωξαν. Ἐκεῖ βλέπουμε ἄξαφνα ἓνα στρατιώτη
Τουρκο πού ἦταν καβάλα στό ἄλογο νά ἔρχεται τρεχά-
τος. Ἐκεῖ μόλις τόν εἶδαμε λέγαμε πώς κάποια καλή εἴ-
δηση μᾶς φέρνει γιατί προηγουμένως εἶχε τηλεφωνήσει
τό φυλάκιο ἀπάνω στό χωριό. Ἀλλά δέν ἀργήσαμε νά
δοῦμε τίς κακές του κινήσεις καί νά ἀκούσουμε τά ἄσκη-
μά του λόγια. Διότι μόλις ἦρθε ἐκεῖ ἀνοιξε τό βρωμερό
του στόμα καί μᾶς λέγει νά φύγετε ἀπό δῶ γιατί ἀπαγο-
ρεύεται.

Ἐμεῖς οἱ καημένοι τί ἔπρεπε νά κάνουμε, οἱ κατα-
διωγμένοι πρόσφυγες ὅπου στόμα εἶχαμε καί μιλιὰ δέν
βγάζαμε; Μόνο τόν παρακαλέσαμε νά μᾶς ἀφήσει νά πᾶ-

ρομε λίγο νερό ὅπου δέν εἶχαμε. Οὔτε αὐτό δέν τό δέχτηκε παρά πολέμησε μόνος του νά μᾶς λύσει τή βάρκα καί νά μᾶς διώξει. Τέλος οἱ ἄλλοι στρατιῶτες μᾶς λυπήθηκαν καί τοῦ ἔλεγαν νά μᾶς ἀφήσει νά περάσουμε τή νύχτα μας ἐκεῖ καί νά φύγομε τό πρωί γιατί εἶχε φουρτούνα. Ἄλλά αὐτός καί πάλι δέν ἤθελε. Τότες οἱ ἄλλοι στρατιῶτες ἔκαμαν τοῦ κεφαλιοῦ τους διότι ἐζήτησαν τά μέρη πού εἶχαμε γιά νερό νά πᾶν νά τά γεμίσουν.

Ἐμπῆκαν σέ μιά μικρή βαρκούλα γιά νά πᾶν πιό γρήγορα καί ἔφυγαν. Αὐτός ὅμως ὁ κακοῦργος κάτι ὑποψιάστηκε καί κάνει καβάλα τό ἄλογό του καί πῆγε ἀπό στεριά, ἐφ' ὅσον αὐτοί πήγαιναν μέ τή βαρκούλα. Ἄλλά στό δρόμο πού πήγαινε εἶχε βάλει τόσον πολύ δρόμο πού ἐσκόνταψε τό ἄλογό του καί ἔπεσε κάτω σωρός δεμάτι. Ἄλλά ἀπό τούς ἄλλους στρατιῶτες δέν κουνήθηκε κανείς νά πάει κοντά του νά δοῦν ἐάν χτύπησε. Λοιπόν σκεφτεῖτε τί κακός ἄνθρωπος ἦταν, κι αὐτούς τούς ἴδιους θά τούς κακομεταχειριζόταν. Ἄλλά σ' αὐτό τό συναμεταξύ μᾶς ἔφεραν τό νερό. Γύρισε πάλι αὐτός ὁ κακοῦργος πίσω καί μᾶς λέει νά φύγομε. Τέλος κι ἐμεῖς εἶπαμε στό ὄνομα τοῦ Ἁγίου Νικολάου καί ἐδώσαμε ἐμπρός γιά τό ταξίδι μας. Ἄλλά ὅμως μᾶς ἔφτασε γρήγορα ἡ φουρτούνα. Καί κάθε φορά πού μᾶς χτυποῦσε τό κύμα ὅλο καί κοντά στή στεριά μᾶς ἔσπρωχνε. Ἄλλά ὁ καπετάνιος μας καλός, μᾶς λέει: «Θά δώσουμε καταπάνω στόν καιρό νά κάμουμε βόλτες μέχρις ὅτου πάρουμε τόν καιρό ἀπό πίσω διότι τώρα τόν ἔχουμε πλάι καί θά μείνουμε ἀμανάτι στή στεριά». Ἄλλά κι αὐτό γιά μᾶς κακό ἦταν. Διότι ὁ Τοῦρκος στρατιώτης μᾶς ἐπῆρε στό ξεκλούθι μέ τό ἄλογό του καί δέν μᾶς ἄφηνε νά πλησιάσομε τή στεριά ὡσότου πιά μᾶς ἐξεμάκρυνε ἀπό κείνες τίς στεριές καί τσακίστηκε καί ἔφυγε. Ἄλλά ὅμως ἐμεῖς τί τραβήξαμε μέχρις ὅτου πάρουμε ἀπό πίσω τόν καιρό δέν περιγράφεται, ὅταν τό θυμηθῶ λιγώνει ἡ καρδιά μου.

Τέλος ὅμως δέν ἄργησε νά μᾶς σκεπάσει ἡ νύχτα, ἀλλά, ὅπως εἶπαμε, ὁ καπετάνιος ἔβαλε σημάδια στά βουνά γιά νά ἀρμενίσουμε ἐκείνη τή νύχτα ὅπου δέν μᾶς ἐπέτρεπαν νά πιάσουμε στεριά. Τώρα ἀρμενίζαμε νά πᾶμε γιά τό Βουδρούμι, τό πρῶτο μεγάλο λιμάνι πού θά πιάναμε, νά βλέπαμε καί τί θά μᾶς ἔλεγαν — ἢ θά μᾶς κρατοῦσαν ἢ θά μᾶς ἔδιωχναν. Μέ τή δύναμη τοῦ Θεοῦ ἀρμενίσαμε ἐκείνη τή νύχτα ἔμορφα διότι ἔπειτα μαϊνάρισε καί ἡ φουρτούνα. Ἄλλά μέ τή διαφορά πού κοντέψαμε νά πάθουμε ἄλλο φοβερότερο, διότι ἀρμενίζαμε ὅλη τή νύχτα καί κατά τάς 6-7 εἶχαμε ζυγώσει κάποιο νησί πού τό ἔλεγαν Κῶ. Καί ἐμεῖς λέγαμε τό ἰταλικό νησί γιά τό Βουδρούμι καί πηγαίναμε νά ἀράξουμε ἐκεῖ. Ἄλλά γιά τήν καλή μας τύχη ὅμως βρήκαμε κάποιον βαρκάρη Ἑλληνα ἀπ' ἔξω ἀπό τό λιμάνι τῆς Κῶς καί τόν ρωτήσαμε ποιό μέρος εἶναι αὐτό καί μᾶς λέει ὅτι εἶναι ἡ Κῶ. Ἐμεῖς ἀμέσως χάσαμε κάθε ἐλπίδα μας διότι ἡμασταν τόσο κοντά πού πέτρα νά πετοῦσαν ἀπ' ἔξω θά μᾶς ἔφταναν. Ἄλλά τί ἦταν τό καλό μας ἐμᾶς, πού ἦταν πρῶι ἀκόμα καί δέν εἶχαν σηκωθεῖ τά παιδιά ἀπό πάνω καί οἱ γυναῖκες ὅλες — μόνο τέσσερις ἡμασταν στό ποδάρι, ἐγώ καί ὁ ἀδερφός μου πού τραβούσαμε τό πρυμῖό κουπί καί οἱ ἄλλοι δύο ἄντρες πού τραβούσανε τό πλωριό κουπί. Ὁ ἄλλος ὁ καημένος, πού δέν ἤξερε ἀπό θάλασσα καί ζαλιζόταν κιόλας, ἦταν πλαγιασμένος ἀκόμη. Ἄλλά ἅμα ἄκουσε κι αὐτός πῶς θρискόμαστε μέσα σέ ἰταλικό νησί, ἂν θά τοῦ ἔδινες καί 40 μαχαιριές δέν θά ἔβγαινε αἷμα, ἀλλά ὄχι μόνο αὐτουνοῦ ἀλλά ὅλων μας.

Ἄλλά τέλος δέν ἀργήσαμε νά γυρίσουμε τή βάρκα στό μέρος πού μᾶς εἶχε δείξει ὁ Ἑλληνας ἐκεῖνος καί νά βάλουμε ὅλες μας τίς δυνάμεις ἂν καί εἶχαμε δυό μέρες νά φᾶμε ψωμί.

Ἐκείνη τήν ὥρα ἔβλεπες τή βάρκα καί πήγαινε γρήγορα ἴδιο νά εἶχε μηχανή, γιατί μᾶς ἤρθε καί λίγο ἀερά-

κι καί δούλευε τό πανάκι τῆς βάρκας καί πιάσαμε γρήγορα τίς στεριές τῆς Τουρκίας. Ἄλλά μόλις πιάσαμε τίς στεριές ἐκόπηκε ὁ ἀγέρας, ἔπειτα κόπηκαν καί οἱ δυνάμεις μας διότι ἤμαστε νηστικοί. Τέλος ὅμως, νά μήν τά πολυλέμε, στίς 5 τό βράδι φθάσαμε στό Βουδρούμι μέ μεγάλο ἀγανακτισμό.

Ὅταν ὅμως φτάσαμε ἐκεῖ ξεχάσαμε γιά λίγο τήν ταιπωρία μας γιατί μᾶς καλοδέχτηκαν ἀμέσως. Μόνο μιά ἐρώτηση μᾶς ἔκαναν, ἂν ἔχουμε κανέναν ἄρρωστο. Ἄλλά ἐμεῖς τούς εἶπαμε πώς ἀρρώστια δέν ἔχουμε, ἀλλά εἶμαστε ὅλοι ἄρρωστοι ἀπό τήν πείνα. Τότε πῆγαν καί μᾶς ἔφεραν ἀμέσως ψωμί 30 κιλά καί ἑλιές μέ σύκα καί μᾶς λέν κιόλας νά μή φᾶμε πολύ καί χαλάσουμε τό στομάχι μας καί γιά νά ἔχουμε καί ὄρεξη νά φᾶμε τή σούπα πού θά μᾶς κάνανε, ὅπως δέν ἄρρησαν νά μᾶς τή φέρουν κιόλας. Τώρα ἐσεῖς μόνοι σας μπορεῖ νά καταλάβετε ὅταν μᾶς ἔφεραν τό φαῖ τί ἔγινε. Ἐπειτα ἐφρόντισαν οἱ Τουρκοκρηῆτες πού ὑπῆρχαν ἐκεῖ πάλι γιά νά βροῦν μέρος νά μᾶς κοιμίσουν. Ἄλλά ἐπειδή δέν ἐβρῆκαν μέρος ἔξω στή στεριά μᾶς φρόντισαν καί μᾶς ἔβαλαν σέ κάτι μαοῦνες φορηγές γιά νά κοιμηθοῦμε. Ἄλλά τί ὕπνος πού περιμέναμε νά ξημερώσει νά δοῦμε τί θά ἔλεγαν. Ἄμα ξημέρωσε ὁ Θεός, μπήκαμε πάλι στή βάρκα καί πήγαμε γιαλό. Ὅταν τελείωσε τό φαγητό μας βλέπουμε κάτι μεγάλους ἀξιωματικούς καί ἦρθαν ἀπό ἔξω ἀπό τή βάρκα. Ἐμεῖς ἀμέσως χίλια δυό ἔβαζε ὁ νοῦς μας· ὅπου δέν ἀρρήσαμε νά μάθουμε καί περί τίνος πρόκειται, διότι μᾶς λέει ἓνας τουρκοκρηῆτης πού ἤξερε ἑλληνικά ὅτι ἔλεγαν αὐτοί οἱ ἀξιωματικοί πώς θά μᾶς κατάγραφαν καί θά μᾶς ἔδιναν χαρτί γιά νά ἔχουμε τό δικαίωμα νά σταματούσαμε ὅπου θέλαμε καί γιά νά μᾶς ἔδιναν καί τροφή ἀπό ὅποια μεγάλη σκάλα κι ἂν περνούσαμε. Ὅπως ἦταν καί ἀλήθεια. Μᾶς καταμέτρησαν καί μᾶς ἔδωσαν ἓνα χαρτί πού ἔγραφε γιά τόν κάθε ἓνα ἀπό ποῦ

ἦταν, τίνος ἦταν, πόσων χρονῶν ἦταν καί πῶς τόν ἔλε-
γαν. Καί μετά μᾶς ἔφεραν πάλι ψωμί, ἑλιές καί τυρί καί
μᾶς εἶπαν νά φύγουμε καί νά πᾶμε νά ἀράξουμε σέ ἕναν
κάβο παρακάτω ἀπό τό Βουδρούμι πού θά περνοῦσε ἕνα
μεγάλο καῖκι μέ μηχανή νά μᾶς δέσει. Σηκωθήκαμε τότε
καί μεῖς καί φύγαμε. Ἐφτάσαμε γρήγορα στόν κάβο
ἐκεῖνο γιατί βρήκαμε τόν καιρό πρῦμο. Μόνο γιά λίγη
ῶρα τόν εἶχαμε τόν καιρό ἀπό δίπλα καί γι' αὐτό βραχή-
καμε. Ἀλλά ἅμα βγήκαμε στόν κάβο στεγνώσαμε γιατί
τό φυλάκιο μᾶς ἄναψε φωτιά. Οἱ δικοί μας ἄντρες δέν
εἶχαν καιρό νά κοιτάξουν ἐμᾶς γιατί ἐκοίταζαν νά ματί-
σουν τήν ἀντένα, ἡ ὁποία μᾶς ἔσπασε ἀπό κάτω ἀπό τόν
κάβο, διότι τό βουνό αὐτό ἦταν ψηλό καί κατέβαζε τόν
ἀγέρα ἀπότομα.

Ἄμα τέλειωσαν οἱ καημένοι οἱ ἄνδρες τή δουλειά ἦρ-
θαν καί ἐκεῖνοι στό καλύβι πού μᾶς εἶχαν παραχωρήσει
οἱ Τοῦρκοι καί συζητοῦσαν μέ τόν καπετάνιο μας καί
μᾶς ἐξηγοῦσε ὁ καπετάνιος ὅ,τι τοῦ ἔλεγαν, πῶς κάμαμε
ἀπόφαση τόσα ἄτομα μέσα σέ τόση βάρκα κι ἀρμενίζα-
με. Λοιπόν τοῦ λέει καί ὁ καπετάνιος μας ὅτι κι ἂν κα-
θόμαστε ἐκεῖ θά πεθαίναμε μέσα στοῦ ἐχθροῦ τά χέρια.
Λοιπόν ἀποφασίσαμε νά ἐγκαταλείψουμε τό χωριό μας
ἐξαιτίας τοῦ ἐχθροῦ μας κι ἄς πνιγόμαστε στό δρόμο,
ὅπως κοντέψαμε νά τό πάθουμε κιόλας. Ἀλλά ὁ Ἅγιος
Νικόλαος δέν μᾶς ἄφησε νά χαθοῦμε.

Τέλος, ἅμα ξημέρωσε μπήκαμε πάλι μέσα στή βάρκα
καί τραβήξαμε τήν πορεία μας, μέ τήν διαφορά πῶς τώ-
ρα εἶχαμε κάποια ἐλπίδα, ὅτι θά περνοῦσε τό καῖκι νά
μᾶς πάρει. Λοιπόν τραβούσαμε κι ἐμεῖς σιγά-σιγά.

Λοιπόν στόν δρόμο μας πάλι μᾶς ἐσώθηκε τό νερό
καί πέσαμε ἀκόμη πιό κοντά στή στεριά μήπως δοῦμε
πουθενά νερό στή στεριά καί βγοῦμε καί πάρουμε.
Ὅπου τό βρήκαμε γρήγορα, ἀλλά τραβήξαμε ἀρκετή
ῶρα κουπιά γιά νά μποῦμε σ' ἕναν ἀπόκρυφο κόλπο.

“Αμα φτάσαμε ἐκεῖ εἶδαμε καί μιά μικρή βαρκούλα καί κάτι γυναῖκες πού μάζευαν ἐλιές. Ἐλλά πρὶν δοῦμε τίς γυναῖκες οἱ δύο ἄνδρες τραβήξαν καί πῆγαν ἀπάνω ψηλά, σέ ἀπόσταση περίπου μισή ὥρα πού εἶδαν ἓνα καλύδι νά πᾶν νά βροῦν νερό, μέ τήν διαφορά ὅμως τό χαρτί πού μᾶς εἶχανε δώσει ἀπό τό Βουδρούμι δέν τό πῆραν μαζί τους, γιατί ὁ γέρος πού μᾶς εἶχαν δώσει ἀπό τήν Κορίνα ἔφυγε παρακάτω ἀπό τόν κάβο πού βγήκαμε νά κοιμηθοῦμε, διότι ἦταν θυμωμένος πού δέν τόν βγάλαμε τήν πρώτη μέρα ἔξω νά πάει πίσω στό Βουδρούμι. Ἐμεῖς ὅμως δέν τό κάναμε αὐτό διότι δέν θά ἀργοῦσαν νά τόν πιάσουν καί νά τόν ἔλεγαν καί γιά κατάσκοπο καί νά μπλέκαμε κι ἐμεῖς κοντά σ’ αὐτόν τόν γέρο.

Αὐτός ὁ γέρος ἐβγήκε ἐκεῖ κι ἄς ἦταν κακοτοπιά, δέν τόν ἔνοιαζε, γιατί ἤξερε πώς μετά μιά ὥρα, δύο ὥρες θά ἔφτανε στό μύλο πού περάσαμε καί μᾶς πῆρε ὁ μυλωνάς ἀπάνω στό βουνό — ἦταν ψηλά ὁ μύλος καί μᾶς ἔκαναν πίτες, μᾶς ἔδωσαν καί ἐλιές μέ χλωρές πιπεριές καί φάγαμε. Λοιπόν ὁ γέρος μᾶς παράτησε γιατί εἶχε τίς ἐλπίδες πώς θά πῆγαινε ἐκεῖ. Ὅπου τόν ξεγράφουμε ἀπό τό χαρτί, μέχρις ὅτου ὅμως νά ἔρθουν οἱ ἄντρες μᾶς κόβονταν καί τά χρόνια μας. Ἐλλά αὐτοί ἐκεῖ πού πῆγαν καί βρῆκαν καί ἓνα τουρκοχώρι χωρίς νά τό βλέπουμε ἐμεῖς. Ἐλλά ἐμεῖς ἀπό τή στενοχώρια μας τραβήξαμε δύο γυναῖκες πρὸς τό μέρος πού εἶχαν πάρει οἱ ἄνδρες, πάλι γιά τήν καλή μας τύχη βρήκαμε κάτι νερά, πού ὑπῆρχαν μέσα χέλια. Ὅπου ἐμεῖς δέ χάσαμε καιρό, πάει ἢ μιά νά εἰδοποιήσει τόν καπετάνιο νά ἔρθει καί νά πάρει μαζί ἓνα καλάθι μέ δύο-τρία πιρουνία, ὅπως δέν ἄργησε νά ἔρθει κιόλας· κυνηγούσαμε τά χέλια, ὅπου σέ μιά ὥρα μέσα ἐπιάσαμε 23 κομμάτια, μέ τή διαφορά ὅμως παραπάνω ἀπό μισή ὁκά χέλι δέν εἶχε. Τέλος, τά πήραμε καί πήγαμε, τά τηγανίσαμε καί φάγαμε, ὅπου κρύψαμε καί στούς ἄλλους. Ἀμα ξαναπέρασε κάμποση ὥρα ἐπήγαμε

πάλι, αλλά τούτη τή φορά πιάσαμε μόνο τρία, διότι είχαν ἀγριέψει ἀπό τήν πρώτη φορά. Ήταν ἡμερα, διότι οἱ Τοῦρκοι δέν τά πειράζουν, γιατί δέν τά ἔτρωγαν.

Ἄξαφνα εἶδαμε νά ἔρχονται οἱ ἄλλοι καί νά ἔχουν μαζί τους καί δυό στρατιῶτες. Ἀλλά πρίν ἔρθουν αὐτοί πῆραν εἶδηση στό χωριό καί ἦρθαν δυό τουρκάκια μικρά καί μᾶς ἔφεραν πίτες, σύκα καί μερικά κρομμύδια καί μέσα σέ κάτι δερμάτια νερό. Λοιπόν τά ρώτησε ὁ καπετάνιος γιά τούς δικούς μας, ἄν ἤξεραν ποῦ ἦταν, καί τοῦ εἶπαν πώς ἔρχονται, ὅπως δέν ἄργησαν νά ἔρθουν κιόλας. Ἀμα ἦρθαν λοιπόν κάθισαν νά ξεκουραστοῦν καί ἐφώναξαν καί τόν καπετάνιο νά κάνει τσιγάρο, ὅπου ἄρχισαν νά τοῦ κάνουν ἐρωτήσεις ἀπό ποῦ εἴμαστε καί ποῦ πηγαίνουμε. Καί ὁ ἀδερφός μου ὁ καπετάνιος τούς ἔκανε γνωστά ὅσα συνέβαιναν. Λοιπόν αὐτοί μᾶς ζήτησαν ἄν μᾶς εἶχαν δώσει χαρτιά ἀπό τό Βουδρούμι. Ἀλλά ἐμεῖς εἶπαμε ὄχι γιατί φοβόμαστε νά τά δείξουμε γιατί ἔλειπε ὁ γέρος καί ἅμα τόν ζητοῦσαν δέν θά ξέραμε τί νά τούς λέγαμε. Λοιπόν γι' αὐτό τό λόγο δέν τά δείξαμε. Μετά, ἅμα πέρασε ἀρκετή ὥρα μᾶς ἔκαναν τήν πρόταση γιά νά φύγουμε, ὅπου κι ἐμεῖς δεχτήκαμε ἀμέσως γιατί μᾶς εἶχαν πει ὅτι σέ τέσσερις-πέντε ὥρες θά βρῖσκαμε ἕνα μικρό χωριουδάκι. Λοιπόν, ξεκινήσαμε, οἱ Τοῦρκοι ἀπ' ἔξω κάθονταν καί μᾶς ἀποχαιρετοῦσαν. Ἐμεῖς δέ τραβούσαμε τόν δρόμο μας τώρα μέ μεγάλη ὄρεξη, διότι ἤμασταν ξεκουρασμένοι καί εἶχαμε φάει καί λίγο.

Μετά λοιπόν ἀπό δυό-τρεις ὥρες ταξίδι, βρήκαμε ἕνα ἄλλο φυλάκιο, πού ἦταν ψηλά ἀπ' τήν ἀκρογιαλιά, εἶχαν κάνει δρόμο οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες καί κατέβαιναν κάτω. Λοιπόν, μᾶς ρώτησαν κι αὐτοί τά ἴδια μέ τούς ἄλλους καί μᾶς εἶπαν σέ μισή ὥρα θά βρῖσκαμε τό χωριό. Ἐμεῖς δέ πρίν φύγουμε ζητήσαμε νερό καί ἀμέσως αὐτοί οἱ καημένοι μᾶς ἔδωσαν μέ μεγάλη εὐχαρίστηση καί μετά ἐφύγαμε.

Μόλις δέ ἐπεράσαμε ἓνα μικρό καβάκι καί βρήκαμε μιά ἀμμουδιά καί καταλάβαμε ὅτι ἐκεῖ κοντά θά βρῖσκαμε τό χωριό γιατί εἶδαμε χωράφια καλλιεργημένα καί συκομπαξέδες. Μετά περάσαμε ἄλλο ἓνα καβάκι καί εἶδαμε καί τό χωριό εἰς τό ὁποῖον πήγαμε καί ἀράξαμε καί μᾶς καλοδέχτηκαν μέ μεγάλη εὐχαρίστηση. Ἐκεῖ δέ σ' αὐτό τό χωριό ὑπῆρχε ἓνα τελωνεῖο, ἓνα μεγάλο σπίτι ἑνός πλούσιου, ἓνα καφενεῖο πού εἶχε μέσα καί τηλέφωνο καί δυό ἕως τρεῖς ἀποθήκες πού ἦταν γεμάτες καροῦμπες καί φόρτωναν μεγάλα καῖκια. Ὅπου ἐκεῖ βρήκε ὁ ἀδερφός μου καί κάποιον φίλο του καπετάνιο ὀνομαζόμενον Ἰμπραϊμη. Καί μόλις τόν εἶδε ὁ καημένος τόν ἀδερφό μου τόν γνώρισε ἀμέσως. Ἦρθε κοντά, τόν χαιρέτησε καί τόν πῆρε στό καφενεῖο νά πιοῦν καφέ. Μετά πῆγε στόν τελώνη καί τοῦ εἶπε ὅτι ἦρθε μιά βάρκα μέ πρόσφυγες καί ὅτι ἔπρεπε νά φροντίσουν γιά μᾶς. Ὁ τελώνης ἀμέσως δέχτηκε καί τοῦ εἶπε νά τηλεφωνήσουν ἀπάνω στό χωριό πού ἦταν μακριά κάπου δυό ὥρες γιά νά μᾶς κατεβάσουν τροφές. Ἀμέσως λοιπόν σηκώθηκε ὁ ἴδιος ὁ τελώνης καί τηλεφώνησε νά μᾶς στείλουν τροφές.

Μετά αὐτός ὁ καπετάνιος ὁ Τοῦρκος φώναξε καί τούς τέσσερις ἄντρες μας καί τούς ρώτησε πῶς περνούσαμε στήν πατρίδα μας καί τούς κέρασε καφέ. Μετά ἔβγαλε δυόμισι λίρες καί τίς ἔδωσε στόν ἀδερφό μου νά πάρουμε ὅ,τι θέλαμε. Ἀλλά ἐμεῖς εἶδαμε πῶς ἀργοῦσαν νά ῥθοῦν τά τρόφιμα καί θελήσαμε νά φύγουμε μήπως μᾶς βρεῖ τό καῖκι στό δρόμο καί μᾶς δέσει, γιατί εἶχαμε ρωτήσῃ τό τελευταῖο φυλάκιο καί μᾶς εἶπε ὅτι δέν εἶχε περάσει ἀκόμη, καί ἔτσι ξεκινήσαμε. Ἀλλά ἅμα πήραμε δρόμο ἓνα μίλι ἀπό τήν Ντάτσα, ἔτσι τό ἔλεγαν τό χωριό αὐτό, εἶδαμε τό καῖκι πού περνοῦσε ἀπό κοντά ἀπό τή Σύμη. Τραβούσαμε μέ ὅλη μας τή δύναμη τά κουπιά ἀλλά ἀδίκως. Κάναμε σινιάλο ἀλλά τοῦ κάκου, πού νά μᾶς πάρουν εἶδηση πού ἀπέχαμε κάπου 2-3 μίλια μακριά

ἀπό τό καϊκι. Τέλος γιά τήν κακή μας τύχη χάσαμε καί τά τρόφιμα καί τό καϊκι.

Λοιπόν μετά πιάσαμε γιαλό-γιαλό τήν Τουρκία καί ἅμα κουραστήκαμε βγήκαμε σέ ἕνα κάβο καί μετά ἀρχίσαμε νά μαζεύουμε κοχύλια, πεταλίδες καί ἀχινοὺς γιά νά φᾶμε καί νά κοιμηθοῦμε. Ὅταν μαζέψαμε ἀρκετά ἀνάψαμε φωτιά καί βράσαμε τά κοχύλια καί τίς πεταλίδες καί φάγαμε, ἐβάλαμε τά παιδιά καί τραγούδησαν μερικά τραγουδάκια, μετά προσευχηθήκαμε καί κοιμηθήκαμε. Τήν ἄλλη μέρα συνεχίσαμε πάλι τό ταξίδι μας χωρίς νά ξέρουμε τί χωριό θά βροῦμε τώρα μπροστά μας. Λοιπόν τραβούσαμε τόσο κοντά στήν ἀκρογιαλιά καί βλέπαμε ὡς καί τά καβούρια πού περπατοῦσαν ἀπάνω στίς πέτρες, βλέπαμε ἀκόμα καί τά ἄγρια περιστέρια πού κατέβαιναν χαμηλά στή θάλασσα καί τρύπωναν μέσα σέ κάτι κούφιεσ πέτρες πού εἶχαν φαγωθεῖ πιά ἀπό τίς φουρτουῖνες. Νά μήν τά πολυλέμε ἐκείνη ἡ μέρα μας πῆγε ἔτσι χωρίς νά δοῦμε οὔτε ἄνθρωπο οὔτε καί χωριό. Μόνο ἅμα βράδιασε πάλι βγήκαμε νά βροῦμε τροφή νά φᾶμε. Ὅπου βρήκαμε πάλι μερικά κοχύλια καί τά βράσαμε καί φάγαμε. Μετά κοιμηθήκαμε γιά νά εἴμαστε ξεκουρασμένοι τό πρωί γιά νά ἀρχίσουμε τό ταξίδι μας.

Ἄμα ξημέρωσε ὁ Θεός τήν ἡμέρα του σηκωθήκαμε καί τραβήξαμε. Ἄμα ἀρμενίσαμε 3-4 ὥρες περάσαμε ἀπό ἕναν κάβο ὅπου ἦταν τρεῖς Τοῦρκοι καί ψάρευαν. Τούς καλημερίσαμε καί τραβήξαμε τό δρόμο μας. Ἀλλά ὅταν πήραμε ἕναν μεγάλο κάβο πού εἶχαμε ἐμπρός μας εἶδαμε πὼς εἶχε φουρτούνα καί γυρίσαμε πίσω. Ἄμα μᾶς εἶδαν ἐκεῖνοι οἱ τρεῖς Τοῦρκοι μᾶς φώναξαν καί τούς βάλαμε μέσα καί τούς πήγαμε πίσω σέ κεῖνο τό μικρό καδάκι καί ἀράξαμε. Γιατί ἐκεῖ ἦταν κατάλληλο μέρος γιά νά μείνουμε. Οἱ Τοῦρκοι λοιπόν μᾶς ἔδειξαν ἕνα μέρος πού εἶχε νερό. Καί μετά λοιπόν λένε στόν ἀδερφό μου ἐάν θέλαμε νά τούς ἀκολουθήσουμε νά πηγαίναμε στό

χωριό τους νά μᾶς ἔδιναν ὅ,τι εἶχαν εὐχαρίστηση. Ἐμεῖς ἀμέσως δεχτήκαμε καί ξεκινήσαμε οἱ δύο ἄντρες καί δύο γυναῖκες καί πήραμε μαζί μας καί τά δύο παιδάκια. Ὅταν πήραμε λίγο δρόμο οἱ Τοῦρκοι θεώρησαν καλό νά μᾶς ἀνεβάσουν ἀπό ἕναν δρόμο πού κυλοῦσαν ξύλα οἱ Τοῦρκοι ὅταν πήγαιναν τά καῖκια καί φόρτωναν. Λοιπόν ἐπειδή ἦταν πιά κοντά μᾶς ἀνέβασαν ἀπό ἐκεῖ. Ἀλλά εἶπαμε καλύτερα νά πεινούσαμε καί νά μὴν πηγαίναμε πουθενά διότι ὑποφέραμε πάρα πολύ μέχρις ὅτου ἀνεβοῦμε ἀπάνω στό βουνό. Μετά μιά ὥρα δρόμο στό βουνό, περπατήσαμε ἄλλη μιά ὥρα ἴσιωμα καί φτάσαμε στό χωριό τῶν Τούρκων. Ἀλλά τί χωριό ὅμως. Καλύβες καί ψαθιά. Τέλος ἀμέσως αὐτοί μᾶς πῆγαν στό μουχτάρη τοῦ χωριοῦ. Αὐτός ἐκείνη τήν ὥρα ἔκανε τήν προσευχή του καί ὅταν τελείωσε ἦρθε κοντά μας καί τοῦ εἶπαν οἱ Τοῦρκοι τί εἴμαστε. Αὐτός ἀμέσως μᾶς πῆρε καί γυρίσαμε στό χωριό. Καί καθένας μᾶς ἔδινε ὅ,τι εἶχε εὐχαρίστηση. Μετά ἅμα συμμαζέψαμε λίγο ἀλεύρι, λίγα σύκα, μερικά κοκορέτσια, καροῦμπες καί λίγο τραχανά πού ἦταν καμωμένος μέ ἀλεύρι καί εἶχε μέσα φακή, χιλό στάρι καί μικρά κουκκιά, μᾶς πῆρε ὁ μουχτάρης στό σπίτι του καί μᾶς ἔδωσε πίτες καί μέλι γιά νά φᾶμε ἐκείνη τήν ὥρα. Καθίσαμε, φάγαμε καί μετά σηκωθήκαμε νά φύγουμε. Ἄμα σηκωθήκαμε, μᾶς ἔδωσε πάλι μερικές πίτες καί μᾶς ἔβαλε καί μέσα σέ δύο κουτάκια μέλι γιά νά τό πάρουμε μαζί μας. Ἀλλά ἐμεῖς πρὶν φύγουμε ἐπήγαμε καί μαζέψαμε βελανίδια ἀπό κείνα τά ἡμέρα πού εἶχαν τινάξει αὐτοί καί πουλοῦσαν τόν πίτικα, δηλαδή τόν ἀπέξω φλοιό τοῦ βαλανιδιοῦ· μαζέψαμε ἀρκετά γιατί εἶχαμε ἀνάγκη ἀπό τροφή.

Τέλος μετά μεγάλης δυσκολίας φτάσαμε στή βάρκα. Μόλις φτάσαμε ἐκεῖ, πιάσαμε ἀμέσως καί βράσαμε βελανίδια καί φάγαμε. Μετά, μέ τό ἀλεύρι πού μᾶς εἶχαν δώσει κάναμε τηγανίτες καί τίς ψήσαμε χωρίς λάδι, γιά νά

τίς ἔχουμε ἔτοιμες νά μή χασομερήσουμε τήν ἄλλη μέρα. Μετά πέσαμε νά κοιμηθοῦμε. Μάλιστα σέ κείνο τό μέρος εἶχε βουλιάξει ἕνα ἰταλικό ἀεροπλάνο.

Λοιπόν, τήν ἄλλη μέρα σηκωθήκαμε καί φύγαμε. Στό δρόμο δέ ἀπό πίσω ἀπό ἕναν κάβο βρήκαμε μιά θάρκα πού ψάρευαν καί ἔδωσαν στούς ἄντρες μας τσιγάρο. Καί μᾶς ἔδωσαν καί ὁδηγίες νά τραβήξουμε νά βροῦμε ἕνα λιμάνι ὀνομαζόμενο Μάκρη. Ἄλλά οἱ Τοῦρκοι τό ὀνόμαζαν Φιτιέ.

Τέλος ἀπό ἀρκετή ὥρα βρισκόμαστε κοντά στή Μάκρη, πηγαίναμε νά μποῦμε μέσα ἀπό τό κάτω μέρος, δηλαδή δεξιά, γιατί ἀριστερά εἶχε φυλάκια καί μᾶς εἶχαν πει οἱ ψαράδες πώς ἀπό ἀριστερά δέν θά μᾶς ἄφηνε τό φυλάκιο νά μποῦμε μέσα.

Τέλος φτάσαμε στή Μάκρη. Ἄλλά μέχρι νά μᾶς δώσουν σημασία ἐθάμπωσε. Μετά ἦρθαν, ἐπῆραν τόν καπετάνιο μας καί τοῦ ἔκαναν ἐρωτήσεις. Καί μετά μεγάλης μας ἀνυπομονησίας πού ἄργησε νά ἔρθει, στενοχωριόμαστε γιατί μᾶς ρώτησαν κι αὐτοί ἐάν μᾶς εἶχαν δώσει ἀπό τό Βουδρούμι χαρτί καί τούς εἶπαμε ὄχι. Ἄλλά σέ λίγο τόν εἶδαμε νά τόν φέρνει ἕνας πολιτσίμάνος.

Μετά μᾶς ἔφεραν μέσα σέ μιά σακούλα παξιμαδάκια καί τυρί. Λοιπόν φάγαμε, ἀλλά δέν μπορούμε νά σᾶς ἐξηγήσουμε τή γλύκα ἐκείνων τῶν παξιμαδιῶν, διότι πεινούσαμε πολύ καί μᾶς φαίνονταν ὅτι τά εἶχαν ἀλείψει μέ ζάχαρη. Ἦταν ὅμως νύχτα καί δέν τά βλέπαμε τί ἦταν. Ἄλλά τήν ἄλλη μέρα πού μᾶς περίσσεψαν λίγα καί τά βγάλαμε νά φᾶμε, μᾶς κόπηκε ἡ ὄρεξη γιατί ἦταν μουχλιασμένα. Τέλος τά κρύψαμε καί περιμέναμε νά μᾶς φέρουν πάλι λίγες ἐλιές, τυρί καί φρέσκο ψωμί. Ἐφάγαμε καί κρύψαμε τά ὑπόλοιπα. Τέλος ὅμως δέν ἄργησαν καί ἀπό κει νά μᾶς δώσουν τό πασαπόρτι καί νά φύγουμε. Μᾶς ἔδωσαν ὅμως καί νέο χαρτί τώρα. Λοιπόν τώρα πάλι εἶχαμε παρηγοριά. Σηκωθήκαμε καί φύγαμε.

Ἐλλά βγαίνοντας ἀπό τό λιμάνι βρήκαμε καιρό ἀντίθετο καί θεωρήσαμε καλό νά ἀράξουμε πάρα κάτω ἀπό τή Μάκρη σ' ἓνα κάβο. Ἐκεῖ ὅμως ἐπειδή σταθήκαμε ὅλη τή μέρα μᾶς σώθηκε τό νερό. Λοιπόν ἀπό τή μεγάλη μας δίψα ἐσκάδαμε τήν ἄμμο γιά νά βροῦμε γλυκό νερό νά πιοῦμε. Ἐλλά τοῦ κάκου, διότι βρῖσκαμε ὄλο ἀρμυρό. Τέλος βράδιασε καί πέσαμε νά κοιμηθοῦμε, ἀλλά ἡ μεγάλη μας δίψα δέν μᾶς ἄφηνε νά κοιμηθοῦμε, γιὰτί ὄλο βλέπαμε στό ὄνειρό μας πῶς βρισκόμαστε κάτω ἀπό βρύσες καί πίναμε νερό. Καί ξυπνούσαμε καί ἡμαστε σκασμένοι ἀπό τή δίψα. Ἐμεῖς ὅμως οἱ μεγάλοι μπορούσαμε νά ὑποφέρουμε λίγο. Ἐλλά ἅμα ξυπνήσανε τά μικρά καί ζητοῦσαν νερό, τά χάσαμε, διότι πιάσαν καί κλαῖγαν ὄλα. Καί κοντά σ' αὐτά κλαίγαμε κι ἐμεῖς διότι μόνοι σας μπορεῖτε νά φανταστεῖτε τί γινόταν νά βλέπετε 17 παιδιά, καί τά πῖό μεγάλα ἦταν 11 ἐτῶν, νά τά βλέπετε ὄλα νά ὑποφέρουν καί νά μήν μπορεῖς νά τοῦς κάνεις τίποτα.

Ἐπιτέλους ἀποφασίσαμε νά φύγομε κι ἄς μήν εἶχε φέξει ἀκόμα. Ἐλλά εἶχε φεγγαράκι καί μπορούσαμε ν' ἀρμενίζουμε. Ὅμως δέν ἄργησε νά φέξει, ὅπου μετά μερῖπου 3-4 ὥρες ἀρμένισμα μέ κουπιά, βρήκαμε ἓνα φυλάκιο ὅπου ἐκεῖ κοντέψαμε νά πάθουμε πράμα ὅπου δέν τό ἐλπίζαμε. Ἐλλά εὐτυχῶς, τήν ὥρα πού πηγαίναμε ἐκεῖ εἶδαμε καί ἓνα ἄλλο καϊκάκι μικρό, νά τραβάει τήν πορεία ἐκείνη, κι ἐμεῖς μέ τήν ἐλπίδα πῶς ἂν δέν βρῖσκαμε νερό, θά εἶχε λίγο τό καῖκι νά μᾶς ἔδινε νά πιοῦν τά παιδιά. Πλησιάσαμε. Ἐλλά ἔστριβε μέσα ἓνα κορφάκι καί πηγαίναμε βαθιά χωρίς νά τό ἀντιληφθοῦμε. Ἐλλά δέν εἶχαμε φτάσει οὔτε ἓκατό μέτρα τή στεριά κι ἀκούσαμε μᾶ ντουφεκιά. Ἐμεῖς δέν σταματήσαμε γιὰτί δέν ξέραμε τίποτα. Ἐλλά μέχρι νά τραβήξουμε δυό-τρεις κουπιές ἀκούσαμε καί δεύτερη ντουφεκιά καί τρίτη. Καί ξοπίσω βλέπαμε τοῦς Τούρκους στρατιῶτες νά τρέχουν